Hí a haza!

Levelek

egy

ÁLLAMFÉRFIHOZ

BUDAPEST, 1875.
TETTEY NÁNDOR ÉS TÁRSA.

WEISZMANN TESTVÉREK KÖNYVNYOMDÁJA

ELŐSZÓ

Kivonat C. C. Salustius leveléből C. Caesarhoz.

------ „Bár ki légyen a Consul, mégis ugyanazon pártosok uralkodnak, adnak, vesznek, önkényük szerint. Az ártatlanokat rászedik; a magokéit tisztségekre emelik. Sem gonoszság, sem szégyen nem akadályoztatja őket a kapkodásban magas hivatalok után. A mi nekik hasznos, magokhoz édesgetik, magokkal ragadják; egy szó, mint száz: úgy bánnak az állammal, mintha hódítás által került volna hatalmukba. A törvény neve alatt az ő önkények uralkodik.“

„A legügyetlenebb emberek, kiknek egész ereje és bátorsága nyelvükben rejlik, kezelik dölyfösen a véletlen eset és mások tétlensége által nekik jutott hatalmat. . . .

Nyilvános ellenséget legyőzni, bátor embernek is nehéz. Alattomos veszélyeket készíteni vagy kerülni, jó embernek egyaránt természete ellen van. Arra fordítsad tehát leginkább gondodat, hogy a jó erkölcs gyara podjék. és hogy az egyetértés a régiek és újak között helyre álljon! De legtöbb jót akkor fogsz tenni a hazával, magaddal, az utókorral, sőt az egész emberiséggel, ha a pénz vágyat vagy elnyomod vagy a mennyire lehet, cső kk e n te d. Anélkül sem itthon, sem háborúban, sem magán-, sem közügyben nem lehet boldogulni. Mert a hol a kincsvágy el-hatalmasodott, sem tudomány, sem ismeret, sem bármely tehetség nem érvényesülhet; sőt az erősebb lélek is e l ő b b-u t ó b b, d e v é gr e bizonyosan kénytelen megadni magát....

Már sokszor hallottam, hogy királyok, államok és nemzetek a gazdagság bűnei által nagy birodalmakat vesztettek el, melyeket bátorságuk által nyertek. Ezen csodálkozni egyátalában nem lehet. Mert midőn a jók látják, hogy a roszabbakat a gazdagság miatt nagyobb fény és tekintély környezi, mint őket; eleimén felhábo-rodnak és törik fejeiket; de ha hova-tovább mindin-kább csak azt tapasztalják, hogy a fenhéjázásnak na-gyobb becse van, mint a becsületnek, a kérkedésnek nagyobb, mint a néma érdemnek, a gazdagságnak na-gyobb, mint az erénynek; — lassankint az ő lelkük is az eszmények ösvényéről a gyönyörök ország-útjára sü-lyed alá. Mert mihelyest a dicsőség nem a munkásság jutalma, — az erény maga is fanyar és keserű lészen.

Végre, hol a gazdagság tartatik legfőbb jónak, — ott az érdemnek, hűségnek, becsületnek és szeméremnek értéke nincs: mert az erényhez csak egy és nehéz ut vezet; pénzt ellenben, különféle után, jó és rósz eszközök által is lehet szerezni. Mindenek előtt tehát a pénzt foszd meg túlságos becsétől. Senki sem fog ugyanis akár a személy, akár az öt megillető tisztelet fölött pénzbirtoka szerint ítélni,— ha sem praetor, sem consul nem választathatik meg gazdagsága, hanem kizárólag képességei és érdemei miatt. De a hatóságok választása maradjon a népnél. Bírák kevesek általi kinevezése királyias; azokat pénzük szerint választani, gyalázatos. — Ezt a gazdagok túlkapásai ellen hathatós óvszernek tartom, mert a gonoszság csak jutalmáért követtetik el. Ha ezt elveszed, haszon nélkül senki sem rósz. Egyébiránt a pénzvágy irtóztató, rémületes egy ragadozó vadállat; a hova beront, városokat, mezőket, templomokat és házakat pusztít; isteni dolgokat és fogalmakat emberiekkel zavar össze; sem hadsergek, sem kőfalak nem hátráltatják, hogy hatalmával keresztül ne törjön; minden halandót megfoszt hírnevétől, szemérmétől, szülőitől és hazájától. De ha megfosztod a pénzt a tisztelet előnyétől, a jó erkölcsök csakhamar győzelmeskedni fognak a kapzsiság nagy hatalma fölött. Akár örömest, akár sajnosán el kell mindenkinek ismernie, hogy ez így van. De ha az emberek, érdemeik szerint érvényesíthetik magukat, a jóknak inkább vetélytársai akadnak, semmint irigyei. Mig most tunyaság, kapkodás, ámulat és merevség

bénítja meg őket, zajongnak és szitkozódnak; a mások jó hírét saját gyalázatuknak tartják.

..... És a honatyák, kiknek tanácsa által ezelőtt az ingadozó h a z a m e g s z i l á r-dult, mások önkénye által elnyomatván, — most ide-oda tétovázva, majd így, majd meg amúgy határoznak. A mint épen azoknak, kik uralkodnak, egyezsége vagy merészsége hozza magával, ők aként méltányolják a közjót vagy a közroszat.

..... A szabadság a jónak és rosznak, a bátraknak és gyáváknak egyaránt kívánatos. Azért mégis a nagyobb rész lemond róla félelemből. Az esztelen emberek tunyaságból odaengedik azt, minek eredménye a küzdelemben még kétes, — mintha már is le volnának győzve. . . .

A béke megerősítését illetőleg, a min te és a tieid fáradoztok, — gondold meg legelőször azt, mily nagyfontosságu tárgy az, a miről tanácskoztok. Mert így a jót a rosztól elkülönítvén, nyilt után jutsz az igazsághoz^ Én úgy vélekedem, hogy miután mindennek, a minek kezdete volt, vége is van, — a mely időben a római államhoz a végromlás s o r s a k ö z e le di k, a midőn polgárok polgárokkal összeveszekednek: akkor kifáradva és elerőtlenedve a meddő küzdelemtől vagya királynak vagy valamely idegen nemzetnek jutnak zsákmányául. Máskép sem az egész földteke hatalma, sem a nemzetek szövet-

sége nem rendíthetné meg, nem rombolhatná szét államunkat. Megszilárdítandók tehát az egyetértés áldásos biztosítékai és kiirtandó a m eghaso niás baja. Az pedig akkor fog megtörténni, ha gátot vetsz a költséges kedéseknek és rablásoknak; nem állítva vissza a régi rendszabályokat, melyek az erkölcs romlottsága mellett már régen gúnynyá váltak; hanem mindenkinek vagyonát költségei határául tűzöd ki: minthogy az a szokás hatalmasodott el, hogy fiatal emberek legszebbnek tartják, saját vagyonúkon kívül a másét is eldorbézolni, szenvedélyeiktől mitsem tagadni meg; ellenben a lélek magasztos erényeit: a szemérmet és szerénységet gyöngeségnek tekinteni. így az elvadult lélek, rosz útra tévelyedvén, miután a megszokott élvezetekre elegendő jövedelme nincsen, szenvedélyében most saját pártfelei, majd a polgárok összessége ellen háborog; felbontja a társadalmi rendet, hogy a régi keresetmódokhoz újakat keressen. Azért eltávolítandók ezentúl az uzsorások is, hogy m i n denki megszokjék a magáéból takarékosan megélni. Ez az igazi és legegyszerűbb mód, mely szerint a közszolgálat embere a közhivatalt a nép, és nem a hitelező részére lesz kénytelen viselni, — sanagylelküséget a köztársaság gyarapításában, nem megcsonkításában mutatni.

Mert nem is emelheti föl magát senki, és a halandó nem érheti el az isteni eszményeket másként, csak ha megtagadván magától a kapzsiságot és a test gyönyöreit, főleg lelke nemesebb sugallatának hódol; nem kedveli s nem keresi az érzéki vágyakat, hanem munkában, b é k e t ü r é s b e n, jó elvekben és bátor tettekben gyakorolja magát.“

A latin eredetiből kivonatosan fordította

A SZERZŐ.

Levelek egy államférfidhoz.

Pest, 1874. augnsurs 2-án.

Ha Excellentiád ma halna meg, Horváth Mihály pedig még élne: — elmondaná azt. a mit látott és hallott, el a mit a világ mondott, ítélne mint 48—49 eseményeiről és embereiről — a tömeg után, s ha nem akadna történész, olyanforma, mint Salamon, vagy a pápai colíegiumban a történelem ama nagy tanára: Bocsor, a ki a világtörténeten áthúzódó vörös fonál haladását mutogatva, az úgynevezett világszellemet a feje fölött függő fekete táblán ugyszólva a fülénél fogva vezeti át, vagy más, a ki mint ő az események és cselekmények indokainak és rugóinak s az emberek egyéniségének és lelkének vizsgálatába lélektanilag és önállóan bocsátkoznék, — ma, vagyis ez idő szerint a mi Horváth Mihályunk átadhatná Excellentiádat is az utókornak úgy, mint átadott többeket, a kiknek alig van okuk azt ő fötisztelendőségének megköszönni.

Oly jól tudja Excellentiád mint én. hogy e perczben az udvarnak s az úgynevezett közvéleménynek nem embere, — kiváló népszerűsége ugyan azelőtt se volt — (tudom, hogy nem is kereste soha); de volt annál több tekintélye és népszerűsége is annyi, a mennyi szükséges volt arra, hogy a maga illetékes helyén hazájának használhasson.

Addig, míg a hatalom polczán állott, tudja jól, hogy kárhoztattam; de bukása olyan volt, hogy megdöbbentett, megdöbbentett pedig azért, mert cabineti perfídia s a nemzet óriási mistificatiója ülte torát e bukás felett.

Hazugság volna mondanom, hogy akár politikáját, akár eljárását én mindenekben helyeseltem; de viszont egészben,

alapjában, a maga individualitásában nézvén és Ítélvén az embert: meggyőződésem, hogy Excellentiád Magyarország jelen korának nem csak egyik legkiválóbb, de egyszersmind legeredetibb és legmerészebb egyénisége is; a honnan midőn elbukott és a világ azt mondta rá, hogy: Lónyaynak vége! — én megfordítottam a tételt és azt mondtam, hogy: ellenkezőleg!— Lónyay csak most kezd élni, s ez a bukás nem is annyira Lónyaynak. mint inkább Andrássynak a bukása volt. Persze, néztek sokan reám, hogy nem beszélek-e félre, hanem miután látták, hogy az én eszem még a maga helyén van: hát ők kezdtek el aztán egy kissé meditálni.

Megfordítottam ugyan a tételt, de megvallom, hogy volt annak azért egy magamnál visszatartott uszálya is, a mennyiben a tapasztalás azt mutatja, vagy legalább én úgy tudom, hogy az ausztriai ház nagyobb zaj és feltűnéssel visszalépett embereit a legelső helyeken másodszor is avagy ismételve igénybe venni eddigelé nem igen szokta, — bárha ma már föltehető, hogy az idők, a megváltozott és alkotmányos viszonyok. — különösen pedig maga az illető egyéniség változtathatnak e szokáson is, kivált ha az egyén háta meglett egy párt és az ország különös érdeke áll.

Midőn az utósó választások voltak s Jókaival találkozván. azt mondta nekem, hogy: „győzünk!“ — én azt mondtam rá hogy: — nem ismered te akkor Lónyayt. ha azt hiszed, hogy győztök; — a mibe az egyszer beleharap, ott marad a foga nyoma. Úgy látszott, hogy megértett, mert azonnal módosította: — „hogy ha nem győzünk is, nagyon kicsi lesz a többség.“

— Már azt megengedem nemcsak, de magam is úgy hiszem.

— Nagy strages is volt az Gróf ur! — De megmentette a Deákpártot, a mely aztán hogy visszaadja a kölcsönt s valószínűleg csupa háladatosságból épen Excellentiádat ejtette el.

Mediokris emberünk van elég, de mint Európában általában. genialis, nagyobb szabású statusférfiu nálunk is csak nagygyéren van. Ha hát mégis van valaki, azt becsüljük meg, mert bizony, bizony szükségünk van rá.

Szokásunk kicsinyelni, s kárhoztatni Jókait a poétát, ha politizál. Pedig nem tapasztalta-e Excellentiád. hogy inig a többi csak beszél: a poéta gondolkozik s elvégre is igazságos, s akkor, midőn politizál: egészen politikus, míg mai

napság úgy látszik, hogy a politikusok lettek poétákká. Így elkölteni egy országot, mint Kerkapolyi, nem lett volna képes a legkontárabb poéta se!!!

T.áthatja Excellentiád, hogy saját földem van lábam alatt, saját szemeimmel nézem és saját fejemmel Ítélem meg úgy a dolgokat, mint az embereket.

Hányszor hallottam kárhoztatni Kossuthot is. hogy kimondta a függetlenséget! Pedig mi lett volna az a harcz, a nélkül az acta nélkül?! Egy kisszerű dolog, egy fölmunka, egy semmi. Nem az volt-e annak a munkának a koronája? Nem az adott-e neki jellemet és nevet, arra nézve, hogy a történelemben méltó helyet foglaljon el?

Nyomán indulva, tanulhattak volna tőle egyben-másban Excellentiátok is. Például:

1848-ban. midőn a nemzet decretálta az önvédelmi harczot: Kossuth csak addig tette a szépet, mig decretalták; mihelyt megvolt, attól a kinek nem tetszett és ellene szólt, igen nyájasan nem is szóval, csak úgy az ujjaival a nyakát czirogatva kérdezett valamit, a minek édes anyanyelvűnkön körülbelöl olyanforma értelme volt, hogy: viszket-e a nyakad? . . . Ezt is csak egy renitenstől kérdezte, mert a többitől már nem volt szükség kérdeznie, hallgatott mind, mind, (még Somssich a nagy orator is), mintha egy se akart volna semmit; s mintha Kossuth nem is egyébbel mint csak egy kis mákos kalácscsal kínálta volna meg őket. Persze, a kérdés egy kissé csiklandós volt. — aztán Kossuth se mindig értette a tréfát — hát nem igen volt aztán kedvük az embereknek cirkulusait akár szóval, akár a pennával tovább is zavargatni.

Elsöpörte a mi útjában állt, s vitte végig a harczot, következetesen mint a halál.

S mit tettek Excellentiátok 67-ben? Most úgy látta jól a nemzet többsége, tehát a nemzet, hogy csinál egy egyességet. tehát megcsinálta. Jól-e vagy roszul, az más kérdés; de denique megcsinálta úgy a mint lehetett és tudta. S midőn megvolt — talán még az nap este, (alkalmasint hogy életének és bölcsességének jelét adja) tartott az akkori nemes ifjúság a kisebbségnek a „Nádorinál egy olyan ovatiót, a melyben Deákot és a többséget hazaárulónak declarálta! s ezt egy Tisza és Grhyczy szó és rendreutasítás nélkül elfő-

gadta; mire bekövetkeztek aztán az ablakbeverések, a sajtó és az ellenzék támadásai és a többi és a többi — egész a hírhedt földosztásig.

Kossuth, gardedámnak a 48-ki decretumhoz megszavaztatott kétszázezer katonát; Excellentiátok pedig e mellé az úgynevezett közösügyes egyesség mellé, nehogy valami baj érje, állítottak egy olyan sajtótörvényt, a mely mellett Kossuth 200 ezer honvédje se lett volna képes azt megvédeni.

Éz a sajtótörvény nagyon felséges lett volna Angliának s bármely más consolidált statusnak is, hanem egy csak ma született gyerek kezébe egyszerre mindjárt nagyon is éles kés volt.

No de, lehet mondani rá: alkotmányos országban, s kivált nálunk, nem lehetett ez másként; hát jó, hagyjuk, a czél így is el van érve, mert az egyesség áll. él, és uralkodik maiglan is. Igen, de megjegyzem, hogy csak is az Isten és a baloldal kegyelméből s igazabban ugv a balközép mint a szélsőbal élhetetlenségéből, de korántsem a kormány bölcsességéből.

Nehogy azonban abból, a mit Kossuth és Excellentiátok eljárásáról mondók, valamikép még azt a következtetést vonja le Excellentiád, mintha én valami vérengző ember, vagy pláne ennek a kiegyezésnek valami nagy bolondja volnék: tehát kijelentem, hogy nem vagyok az, a mint ezt legjobban tudja Deák, a kinek nyilatkoztam iránta már akkor, midőn még csak embrió volt, s a fölhozottakkal csupán jelezni akartam azt. a mi az idők és dolgok felfogásában s az eljárásban Kossuth és Excellentiátok felfogása, eljárása és erélye közt különbség volt.

Különben, a legnagyobb baj az, hogy a kiegyezéshez kötött Ígéretek: tágítani az alapokon, maradtak Ígéretek és remények; — a végrehajtás és Andrássy eljárása kizárták még az akarat látszatát is. S ez volt, a mi az ellenzéket bősszé tette s magában a Deákpártban is kezdetben visszatetszést, később a sok erőltetett szavazással ingerültséget s önmagával meghasonlást, aztán apathiát. végre pedig igen természetesen, gyengülést szült.

A pártalakulás ferdeségeit nem is említve, hogy milyen óriási tapintatlanság volt a képviselőket társadalmilag is kö-

rökre oszlatni szét; azt én mondtam akkor, a midőn készülőben volt, de a következés aztán leginkább megmutatta.

Midőn a kibékülés eszméje és a kiegyezés terve az öreg ur agyában, úgy szólva, csak fogamzóban volt s azt előttem bizalmasan érintette, azt mondottam neki: „Én ugyan mást szeretnék, hanem azért tartom én Nagyságodat nagynak és bölcsnek, mert csak annyit tesz ezzel a nemzettel, a menynyit ez, erkölcsi és anyagi jelen állapotában megbir, más szóval, a mennyit vele tenni lehet.“

Tőlem, kitől megszokta a szabad szó és őszinte véleménynyilvánítást. láttam, hogy meglepte ez a nagyon is higgadt nyilatkozat, mert mint a legyezővel vágott rám nagy szempilláival, s fölemelkedvén divánjáról, oly képpel, és oly hangon, mint a ki a gondolattal maga is még birkózóban volt, azt mondja: Látom, megértettél; mit gondolsz: ha kitűzné is valaki a vörös zászlót, hányán mennének utána?

— „Biz’ azt, — könnyen meg lehetne olvasni, — azért mondtam, a mit mondtam.“

így volt-e, és pedig szóról szóra? — még él és jó emlékező tehetsége van, — meg lehet tőle tudakolni.

Tudta ő jól, hányadán áll az ő édes nemzetével — s tudott volna ő akarni mást is: többet is.

Gyermekkoromtól fogva ismerem és ismert, s ha valakinek, nekem volt alkalmam jól ismerni; mert tudta, hogy bizalmával nem élek vissza soha.

Ne éltek volna vissza mások se, értették volna jobban, jártak volna nyomdokain, tettek volna, a miként ő akarta: nem jutottunk volna olyan hínárba, a milyenben vagyunk.

És a mit a nemzet erkölcsi és anyagi állapotáról az öreg urnák akkor mondtam, nem volt-e igazam már akkor, s fájdalom, nem még sokkal igazabb-e az mai napság? Az az epidémia, a mely ma corruptió néven ismeretes, a legközelebbi években csak kiütött és grassált, rósz anyaga régebben a testben volt már.

1868-ban Patikárus a híres czigány Pesten, Magyarország fővárosában, a hol a német időben velünk örült, velünk busult, megélni nem tudván, elköltözött Debreczenbe.

Megvallom, elszomorkodtam, midőn könnyes szemekkel panaszkodott, hogy — megy — nem kell itt már a magyar nóta.

Vigyázzatok! — mondáin egy kormányférfiúnak — félek, nem jó világ lesz ott. honnan a czigány is hurczolkodik. Olyanforma ómen ez nekem, mint mikor a gólya Aquilaeaból hurczolkodott.

Megértette, a mit mondani akartam, sajnálta velem együtt, de persze nem segíthettünk a dolgon. Elment szépen, nem marasztotta senki, s nem is jött vissza, csak évek múltán, akkor is csak azért, hogy a hol élt. ott haljon meg.

És az ómen rósz ómen volt-e? magyarok vagyunk-e? s élünk-e jó világot?

Nem lehet mondani, hogy 1867-től fogva egy ideig élet és pedig pezsgő élet ne lett volna Magyarországon. Mozgott hajhász. prókátor, hivatalnok, iparos, háziúr, kereskedő, journalista és minden néven nevezendő emberi állat, de mind ez csak pénz után és pénzért! — Ám az észlelő és gondolkozó ember előtt fel kellett tűnnie e nagy mozgalom közepette. azon furcsa jelenségnek, hogy 1867-ben Magyarország minden valamire való költője elhallgatott.

Pedig, nem hiányos, teljes és tökéletes-e a természet a nélkül, hogy a madarak is csevegjenek és énekeljenek benne, s igazi-e, s kell-e az élet, ha és a hol nem ver. s nincsen, mire a szív földobogjon? — s volt-e ilyen a mi politikai életünkben?

1848-ban pengett a kard, szólott az ágyú, de szólott a dal is. versenyezve énekeltek a költők.

1867-ben pengett a pénz. jött, özönlött be a német, megnépesült és zsivajgott a börze, de elhallgatott a lant s elvonult a költő.

... Vájjon mit érzett? ----------

A rothadást-e a nemzet erkölcsi életében, vagy a bekövetkezett zsibvásárt, mely egy ország felett tart lelkiismeretlen kótyavetyét?!

Pest, 1874. augustus 7.

A múlt év egyik napján azzal köszönt be hozzám egy igen kitűnő journalista: tudom-e, hogy mit mondott ma Deák Ferencz?

— Nem biz én, pajtás, ma egész nap itthon voltam.

— Kár, hogy nem hallottad, még a szót is ugyanazt használta, a mit te szoktál már évek óta .... örülj no ... . ma az öreg ur adott neked igazságot és elégtételt.

— Az ördögbe! ... ne czikornyázd hát, hanem beszélj! — Hát megszólalt az öreg ur is?

— Meg bizony, még pedig mint a menykőcsapás. — Categorice megmondta, hogy biz itten józanabb politika követendő .... nos, meg vagy-e elégedve? . . . .

— No csakhogy végre valahára! — Elég későn, — sokkal előbb kellett volna. Hát azt nem mondta-e, hogy — de törvényeket és józanabb törvényeket kellene ám hozni?

— Már azt nem.

— Pedig kár, ráfért volna a nagyon tisztelt házra az is!

Tekintve az emanczipatiót, (honosítási törvény és polgári házasság egyidejűleges behozatala nélkül);

tekintve az uzsoratörvény eltörlését, — (mily bölcsesség tőlünk, Magyarországon azt mondani ki, hogy a pénz Waare! — egy Magyarországon! — itt. a hol csak akkor van pénz, ha nő; itt a hol se ipar, se kereskedelem, a honnan a pénz kifelé foly. befelé meg csak cseppeg) annak föltételei: a bankkérdés elöleges és helyes megoldása, nagyszámú, s nem uzsoráskodás, hanem solid s nem arczátlan cliquek kezére bízott takarékpénztárak s más egyébb mindenféle pénzforrások elöleges megteremtése nélkül (czélja: a kamatláb leszállítása, — s az elért siker: nem csak a magánosoknál, de még a talán (?) épen erre hivatott takarékpénztáraknál is a kamatláb szemérmetlen fölemelése volt. — Midőn ezt a törvényt hozták, azt kérdeztem két előkelő képviselőtől, hogy mit gondolnak, van-e olyan két becsületes kéz, van-e olyan talaj s van-e olyan szellemi munkaerő, a

mely megbírja nem is egy 120 perczentes, hanem csak egy *g*—24 perczentes jótékony takarékpénztári kölcsön kamatjait? — És ha nincs, — ez a Kanaán nem a siralom völgye lesz-e?);

tekintve a perrendtartást (nem Horváth Boldizsárét, hanem a Horváth Lajosét) a közhitei nevében az adós, és Magyarországon ki nem adós, a gazda, a hivatalnok, stb. stb. míg valamire vergődik, nem megy-e rá nem csak apai, anyai, de a mennyországi öröksége is! — az előbbi túlságból a másik túlságba menve, most mindig csak az adóst, tehát a nemzet nagyobb és úgy is szenvedőbb felét sújtó, és így a törvényalkotás elvének és ratiójának is nem egészen megfelelő intézkedéseivel;

tekintve a váltótörvényt és eljárást (szintén a közhitei nevében!) a szabadköltség-csinálás véget nem érő zaklatásaival;

tekintve osztályelőnyöket biztositó adórendszerünket, — mert kétségbe nem vont nemzetgazdászati igazság: hogy habár ugyan oly minőségű is, a 10-ik egy hold föld csak '/3 annyi hasznot hajt, mint az 1000-ik egy hold, vagy is: hogy a kis complexum egy-egy holdja nem képes a nagy complexum holdjainak jövedelmezőségére; — pedig a nálunk érvényben levő adókulcs, csak a föld minőségét, de nem jövedelmezőségét veszi zsinórmértékül;

tekintve itt csak ezeket, tehát még sok egyebet, mondja meg Excellentiád, hogy institutióink nem egyenesen a középosztály s nem egyenesen az intelligentia (és így a nemzet lelke) fejének tartják-e a fejszét?

De hiszen fejbe is van ütve úgy, hogy nem tudom, föllábad-e valaha vagy sem?!

S lehet-e. szabad-e a törvényhozónak ilyen törvényeket romboló hatásukban nem évekig, de csak két huszonnégy óráig is javitatlanul tűrni? — Egyre-másra csinálnak újnál is újabbakat s olyanokat is, a melyek bátran várhatnának, s con amore nézik, hogy mig ezeket faragcsálják: amazok alatt mint nyomorodik el napról-napra még jobban az ország.

S vajon ez-e az országgyűlések évenkénti tartásának hivatása és czélja, s nem-e épen az ellenkező?

Perczellel, az erély, bátorság és hazafias nyíltság, (ké sőn vette észre szegény, hogy Andrássy nem Kossuthot, hanem őt akarta s tette skártbaj; Szentkirályival egy génié

és a logika, (persze mint afféle génié akadékoskodott kissé, hanem sehogy se ártott volna ám az a Deákpártnak!) s Bónissal egy igen ritka egészséges ész hagytak nagy űrt a magyar törvényhozás teremében.

Sajátságos bélyege a kornak, hogy mind a 40-es évek emberei azok, a kiknek ma is kiválóbb szerepük van. Az új nemzedék oly annyira felületes, hogy kétségbe ejt a jövö felett.

De nem tartózkodom kimondani, hogy a 40-es évek emberei sem viselték magukat úgy, a mint azt tölök az ország joggal és méltán várta. — Mentő körülmény rájok nézve: hogy új kormányformával és elemekkel a parlamentben, és úgy anyagi, mint erkölcsi tekintetben nem azzal a néppel volt már dolguk, a melylyel 48-ban.

De meg miért ne mondanók ki, a szolgaság évei ütöttek csorbát s hagytak nyomokat magukon a vezetőkön is.

A főhiba mindenesetre az volt: hogy 48-ban. a midőn valósággal nem lehetett annyit, többet követeltünk; 07-ben pedig, a midőn (ha valaha, hát akkor) lehetett volna: annyit se, a mennyire elkerülhetetlen, nélkülözhetetlen szükségünk volt, más szóval: akkor a túlságos bátorság, most pedig a túlságos óvatosság volt veszedelmünk. Szerintem, csak ennyi és nem több volt ebben a dologban a hiba: . . . mert a ki aztán egyezni is, meg teljesen független is akar lenni: annak én megengedem, hogy igen nagyon jó gusztusu okos ember, hanem azért ne feledje, hogy a másik fél se bolondult meg; és ha még is mindenképen úgy akarja: akkor azt tanácslom, hogy ne a kalamárist töltögesse és döntögesse, mert én legalább nem tudok esetet, hogy tintával teljes függetlenséget vívtak volna valaha ki.

Beleültünk az új gazdaságba cassa, instructio és ember nélkül, nyakunkon gonoszul sok adósággal, s folytattunk gazdálkodást s vittünk házat, a minőt nem egy olyan németesen kiszivattyúzott országnak, mint a mienk, de másnak is dolgot adott volna fentartani.

Szerintem. Magyarország az államok sorában azt a helyet foglalja el. a melyet a társadalmi osztályok közt elfoglal egy középrendű, de jómódu nemes ember. Mint ilyennek kellett volna gazdaságát, háztartását s életmódját rendeznie.

Igen, de mi négylovas hintón, egyszerre urak s az akaránk lenni, a mi lett Bécs, de századokon át — s a mi zsírunkon.

Node, csoda-e ha uraskodtunk s csoda-e, ha így hajtottunk. mikor ur. gróf és gavallér volt — mint Kaunitz mondaná — a „legelső kocsisunk“ is?

Baj, hogy az volt, s még nagyobb: hogy épen Andrássy volt.

Szemben az európai democratikus áramlattal. Magyarországon a ministerelnöki széken egy gróf Andrássy már magában is anomalia, s a democratikus irányzatra nézve minden garantiát nélkülöző jelenség volt.

Mint capacitas, mint az emigratio egyik legszebb múlttal bíró tagja és mélyebben gondolkozó fő, a politikai téren sokat ígért s megvallom, hogy sokat is vártam tőle 1807-ig. Nem tudtam s máig sem tudom feledni érdemeit, melyeket 48-ban és 49 után a haza iránt, különösen az emigratio ideje alatt babérokul szerzett.

1868-ban azonban, róla lévén szó, egy akkori minister-nck ezen szavakkal és ezt mondottam: Úgy látom és sajnálom, hogy Andrássy többet néz fölfelé, mint lefelé, Andrássy már talán nem is a miénk.’— Lónyay: gróf akar lenni és az is lesz; s hozzátevém: hanem aztán még inkább a miénk! de ön maradjon, a mi volt és a mi még ma is.

— Akkor még mentegette Andrássyt, a mint lehetett és tudta, de nekem persze az ellen a mit én láttam, hiába beszélt.

Ugyanakkor mondottam neki azt is. mikép megbocsáthatatlan hibája lesz Andrássynak az, hogy megmételyezte a sajtót s ez által megmérgezte a szabadságot, a honvédek el nem ismerésével pedig megrontja az erkölcsöket. Sohse feledem és sohse feledtem el a mint azt akkor, nem tagadom,, egész indignatióval következőleg indokoltam is:

Egyes minister, nemcsak, de egész ministerium is, lehet rósz, olyan, a milyen, ígérhet a mit akar s játszhatik a szavával, a mint neki tetszik — lelép vagy leléptetik s ezzel vége: de a mit egy országgyűlés mond, annak szentnek kell lennie, mondotta amaz, vagy ez, tegnap vagy ma, az mindegy, s még ha nem az alkotmány, de maga az ország, maga a nemzet halna is bele abba, a mit — (tekintettel ide vagy oda. lehet vagy nem lehet) — de mon-

dania vagy megadnia kell, haljon bele inkább ma, vegyék el az alkotmányát úgy a mint adták, semhogy egy következményeiben olyan rettenetes hibát kövessen el, hogy megtagadja a mit mondott, vagy meg ne adja a mit ígért; hát ha még úgy ígért, hogy a nemzeti becsület védpaizsa alá is helyezte azt!

Ezt látva, nem azt fogja-e kérdeni a nép, hogy ez-e hát a nemzeti becsület védpaizsa? Nem szent-e itt már semmi, nincsen-e itt már semmi szent? Kiben, miben bízzunk hát, ha még ebben sem bízhatunk; ámítás, hazugság lesz-e itt hát minden?....

És ha ma én, holnap egy másik s holnapután a harmadik ezt mondjuk és így gondoljuk — mert hiszen mondhatunk-e mást, gondolkozhatunk-e másként, mikor egy országgyűlés így cselekszik, mikor a példát a legfőbb hatalom maga: a nemzet képviselőháza adja — kérdem: hova, mire visz ez? Nem lesz-e ebben az országban megbomolva minden erkölcs? s nem rendül-e meg magába az istenbe vetett hit is?

S mondja meg Excellentiád, mutat-e a történet még egy országot iöl, mely egy-két rövid év alatt ily óriási lépésekben s ilyen mélyen sülyedt volna?

Mondogatják, látják s tudják a bajt most már sokan, de az, hogy honnan vette eredetét, honnan kapta a lökést s voltaképen hol és mi is az oka ennek? alig jut eszébe valakinek.

S vájjon volt-e, akár az erkölcsi, akár az anyagi elismerés megtagadásában és ennek indokolásában még csak logika is?

A császár, a ki ellen küzdtek, mint király nemcsak elismeri, de még meg is jutalmazza őket, és a nemzet, a melyért a vérüket ontották ki, egy jó szót se merjen adni nekik?

Hanem fogja magát, s ad majorem gloriam dei — megjutalmazza a muszka-vezetőket.

Pedig nem kellene feledni, hogy azok a ministeri piros székek, honvédvértől piroslanak, és az a ház ott a Sándor-utczán —: csontjaikon emelkedett!

S okulva az ilyen példán és tapasztalatokon, mit gondol Andrássy gróf — akad-e jövőre honvéd, a ki, ha elfogy majd a puskapora — szuronyát szegezze danolva az ellenségre?!

S mi haszna volt anyagilag is e megalázó szűkkeblűségnek? meggazdálkodott-e vele csak valamit is az ország?

Igen, — s hogy a logika most már ne csak bukfenczet vessen, hanem pláne királyágost is álljon: hozott Andrássy a honvédek elismerése és a bank helyett kárpótlásúl vörös sapkát, vörös nadrágot és vörös posztót, kivágva az államférfiúi bölcsességnek épen a közepéből.

. . . Honvédség — katonaság technikai csapatok és ágyú nélkül!!!???

Erre is elénekelhetné a peleskei nótárius, hogy ki látott ilyen bolond ko-ko-ko-médiát?

Gyerekjátéknak nagyon drága, komoly dolognak pedig irtóztató gonosz egy komédia.

Került volna-e ennyibe a honvédek elismerése s nem teljesen megnyugtatta s kielégítette volna-e az a közérzületet?

Meg vagyok győződve, hogy ha a honvédeknek akár az anyagi, akár az erkölcsi elismerés avagy ha mindakettő együtt minden szó és tétovázás nélkül megadatott volna: az önálló magyar hadsereg iránt később nyilvánult vágyakat, (hivatkozással egyfelől erre, másfelől az elvállalni kellett adósságokra, szegénységünkre és sok minden egyéb szükségeinkre) nem került volna nagy munkába egy-két okos szóval megnyugtatni.

Hanem persze, — páratlan logikával — tegnap megtagadta azt, a mit semmi áron nem lehetett és nem lett volna szabad megtagadnia, másnap meg hízelegni akart a nemzet előítéleteinek, a helyett, hogy azokkal, mint valódi statusférfiú szembeszállóit volna s kieszközlött egy olyan concessiót. a minek se füle se farka (de annál nagyobb a farkaalja) s a közös hadsereggel együtt a mellett, hogy elvon az országtól annyi munkaerőt, kerül pénzbe, sokba, s nincs belőle csak annyi örömünk se, miként legalább elmondhatnók, hogy van hát magyar hadseregünk.

Nem akarom ennek a providentialis grófnak a politikáját minden ágazataiban bonczkés alá venni; több időt igényelne az, mint a mennyivel én jelenleg rendelkezem, annyit azonban politikai nézeteim igazolására még sem hallgatok el, hogy én — és talán első voltam, a ki nem most, hanem akkor, a midőn még mint egy faragott kép imádtatott: nem személye (mert különben tisztelem őt) de politikája és eljá-

rása ellen meggyőződésem egész hevével bizalmas körben sokszor kifakadtam.

Belpolitikájára nézve kezdi talán már a világ is magát egy kissé tájékozni, de a miért őt ma is még bálványozzák: az az ő híres külpolitikája. Tehát épen az, a miért én őt aztán nemcsak kárhoztatom, de egyenesen elitélem.

Mindenekelőtt kérdem, volt-e Európában státus, a melynek a német egység porosz hegemónia alatt, mint királyság vagy császárság ma és még sok ideig érdekében állana, vagy állott volna? S különösen áll-e és állott-e érdekünkben nekünk?

Tagadom, hogy valaki józan észszel igennel válaszoljon.

És ha érdek s különösen az önfentartás érdeke az, a minek a politikát vezérelnie kell s jobban mondva, a mi által az mindenha vezéreltetik: — józan ész volt-e Napóleont, a ki, midőn kardot húzott: nem egyedül Francziaország, de egész Európa védelmére húzta ki azt, nemcsak nekünk, de a többi státusoknak is, oly botorul el- és cserben hagyni.

Épen úgy járt szegény, mint Kossuth, a ki a muszka invasio ellen tiltakozván, Európára és érdekeire provokált, nem hihetvén, hogy Anglia olyan vak s Francziaország is olyan rövidlátó legyen, hogy a muszka beavatkozást saját és egész Európa érdekeire tekintettel, megengedjék.

Igaza volt-e Kossuthnak? Nem drágán fizették-e meg a vakságot és rövidlátást igen rövid idő alatt mind a ketten Malakoffnál? Kellett-e az nekik?!

— Igaz, az öreg Pálmestert bántotta Szemere köztársasági irányzatú programmja, Napóleon pedig ugyanakkor császár akart lenni — hát hagyták a muszkát hozzánk szépen besétálni; de nem bünteti-e azóta is mindig és mindegyiket a történelem kérlelhetlen következetessége?

A muszka Anglia nem kis gyönyörűségére, mindig érdekesebb sétákat tesz Indiákon, s gondolkozzék felette Excellentiád, nincsen-e igazam, midőn azt állítom, hogy Párisnak csak a Zündnadel-Gewehr, de a pétervári kabinet kardja és a kozák pika Angliának volt irányozva.

Gondolák magukban Pétervárott: Anglia, ha még annyi is az arany-rudja. rájuk nézve hatalom csak addig, míg egy Napóleonnal s egy Francziaországgal foghat kezet; mihelyt

ezek leveretnek s nem lesz, a ki neki kezet nyújtson: nem kerül fáradságba elhitetni a világgal még azt is, hogy a szerződés nem szerződés és a törvény nem törvény, vagy csak addig az, a meddig azt Pétervárott jónak látják.

S el sem hallgatott még az utolsó franczia ágyú: nem volt-e Gortschakoff hires jegyzéke Londonban már??

Szentül hiszem, hogy ha Anglia nagy embere Palmerston él. s a magyar országgyűlésben egy Salamon Fere ne z, elnöki székén pedig egy Pázmándy ül: ma nincs a jnémet torkában se Magyarország, se Európa. — Ez csak is olyan kisszerű, csak is olyan törpe diplomaták uralma alatt eshetett meg, a milyenek Európában a hatalom intéző polczán akkor voltak.

Minő veszteség volt Pázmándynak, ennek a genialis diplomatának, ennek a nagyeszű magyarnak és igazi statusférfiunak kora halála Magyarországra: azt érezteti már a jelen, s fájdalom, még inkább a jövendő majd

Hogy Európának volt már egy félemletes mumusa: a muszka, semmi sem bizonyítja inkább, mint azon számos conferentia, a melyek mozgásba jöttek rögtön, mihelyt az északi medve csak a kis körmét megbillentette.

Nem eszeveszett ficzamodása volt-e hát az európai politika logikájának: teremteni Európa nyakára a poroszban egy másikat is, hogy ne egy, hanem kettő legyen, a kiknek most már csak szeszélyüktől függ, hogy együtt, vagy külön s egyszerre-e vagy darabonként falják fel Európát.

Most tessék aztán és ezek ellen conferenciázni Albion és az Osztrák-Magyarország bölcseinek!

Itt csak egy alternatíva lehet. T. i. vagy a tegnapi Európa politikája volt bolond, vagy a mai Európáé az; — de hogy az egyik bolond tfolt. és hogy az okosok nem mi voltunk; azon már ma alig fog valaki kételkedni — föltéve, hogy szükséges az egyensúly, s hogy a magyar, és a többi se akar se németté, se pedig tóttá lenni.

Pécsben a soldateska csak egyszer volt okos, egyszer akart jót magának is és nekünk is életében, de akkor meg miattunk nem tehetett. — Mily téves fölfogás, kisszerű és nyomorúságos argumentatio volt egy königgrätzi csata után attól félni, hogy Austria, esetleg, ha t. i. győz, Németországot illetőleg régi vágyaihoz és politikájához térend vissza.

Részemről, végzetes szerencsétlenségnek tartottam és mondtam akkor, és tartom és mondom maiglan is, hogy Andrássy amott hímelt-hámolt, itt pedig a baloldalnak épen egy olyan vitális kérdésben adott concessiót, a melyben sem neki, sem a Deákpártnak megadni magát semmi áron szabad nem lett volna.

Azt. hogy Andrássy Napóleonnak bármily alakban valami Ígéretet ne tett volna. — lehet mondani másnak, de nem nekem.

Hiszen, csak is addigi külpolitikájában s helyesebben Napoleonhozi személyes viszonyában volt némi reménybeli kárpótlás a kiegyezés mulasztásaiért, s némi garantia Magyarország távolabbi alkotmányos jövőjére. Neki mint miniszterelnöknek egyedüli érdeme csak is ez volt, — csudálom. hogy még ezt is elhagyja magától disputáim.

Pest, augustus 18. 1874.

Mondhatja Excellentiád is, mint mondták akkor, hogy nem is tehetünk másként, mert nem vagyunk készen, s mert, mert, mert —

Igen, de ki volt hát az oka annak a sok „mert“-nek is? — s ki annak, hogy annyira készületlenek voltunk?

Ha csak kissé gondolkozott is a világ folyásán valaki, annál inkább egy diplomata hihette-é, hogy a próba rendkívüli sikerétől s a rég nem élvezett dicsőségtől megrészegült Poroszország beéri Königgrátzzel? s majd be fogja szépen várni, míg mi egész német totyakossággal összeszedjük magunkat úgy, hogy ha akarunk, hát elmehetünk akár Napóleonnak is segíteni?

A ki a diplomata nevére és a vezér szerepére csak legparányibb igényt tart is: kellett volna annyi combinatiójának lenni, hogy valamint a porosz- osztrák háború, különösen 1851 óta, úgy a franczia-porosz harcz is — kivált egy königgrátzi után — már csak időkérdés.

És ha volt, vagy ha nem volt is, s látta vagy nem látta: annyit mindenesetre tudott, hogy elbántak velünk Königgratznél. — Nehogy tehát újra csúfot lássunk, annyival is inkább, mert most már majd hogy ha kapunk, együtt kapunk, s nem csak a státusadósság, de közös lesz a hátunk is majd; de egyébbként is s különösen olyan korban, a milyenben élünk, a midőn országok születnek és országok enyésznek el, mindenekelőtt való lévén a státus biztonsága, lehetett-e előbbvaló valami, mint gondoskodni minden irányban actióra képes hadseregről.

Ámde tettük-e ezt? nem. arra pénz nem volt, hanem volt aztán mindenféle garantirozott és nem garantirozott plánumokra. Épen mint egy ideig 48-ban, gyönyörködtünk szépen a bársonyszékben, s hogy tegyünk is még valamit — hát veszekedtünk Lónyayval.

S valójában nem tudom, hogy ha épen arról a legszükségesebbről nem gondoskodott: voltaképen mivel is biz-

tatta hát Napóleont, ha biztatta? ha csak nem a sugárúttal, a boulevardokkal, vagy a vasúti részvényekkel?

Bizony, bizony, azt kénytelen az ember hinni, hogy a képviselők ármádiájával, a consortiumokkal, vagy pláne te rebesi puskájával szándékozott megijeszteni a burkusokat.

Hanem persze előre mind ezt a tükörből nem olvashatta, gondolkozni pedig akkor már nem szeretett: tehát nem tudhatta.

Azt nem értem én csak aztán, hogy miként is akarhatott tovább is már, mint bécsi külügyminister egyúttal és egy kalap alatt Magyarország ministerelnöke is lenni.

Természetesen, mint afféle providentialis ember azt hiszi, hogy nála nélkül már meg sem lehet Magyarország, s h o g y itt a m i n i s t e r e l n ö k nem is egyéb, csupán az ő helytartója.

Pedig, míg ministerelnök volt is, a mi jót az ő ministeriumatett: azt nem ö tette, de a dicsőséget ő aratta; a mit nem tett, vagy nem úgy tett, mint kellett volna: annak oka ő volt ugyan, hanem ott mint Pilátus a kezét mosta. Kucsipuskájával nem csak a terebesi verebeket, de a mi következményeiben az országra nézve valódi calamitás volt, megfélemlítette még az öreg urat is, a ki a helyett, hogy a maga idejében kiábrándította volna, hitt neki mint a szentléteknek. — így emelkedett bálványnyá, s vált az ország alatta só-bálványnyá!

De végre is ezért, vagy azért most már mindegy, — a hiba elkövettetett, Francziaország elesett, de hasra esett vele Európa s Európával mi is hasra estünk.

Hanem mint akkor, vérem lázad ma is, ha rá gondolok, hogy mily megfoghatatlan őrjöngéssel vette üldözőbe azt a szegény Napóleont Európában mindenütt épen az úgynevezett liberális, épen az ugynevett democrata sajtó.

Egy embernek volt csak köztünk annyi esze, hogy hiába jajgatunk, hiába dictiózunk mi itten, akár az örökkévalóságig. ha a gyeplőt mindig csak mások tartják és a nótát mások fújják, egy bírt csak annyi életrevalósággal és szerencsével, hogy habár bajjal is, de trónra jutott s ott is ritkán feledkezett meg arról, a mi volt, mindig számba vévén s respectálván a népjogokat. Épen ezt, s ezért kellett-e őt onnan lerántani.

Vajon mi bűne volt? Az-e, hogy szétvert egy hitvány országgyűlést s trónra lépett, hogy nemzetét gazdaggá és nagygyá tegye? S mint még császárnak nem utolsó szava is az volt-e. hogy a nép akarata nélkül nincs hatalom s utolsó tette is a plebiscitum?

Ki volt, a ki a sötétben fáklyát gyújtott s a népekért, a szabadságért, a felvilágosodásért a reactió ellen síkra szállott? Melyik uralkodó hirdette még trónról a népjogokat, s melyiknek a népe tett annyit az emberiség érdekében? Ki adott a pápa világi hatalmának is olyan csapást, hogy nyög bele maiglan is. Büne-e, hogy megadván azt, nem ment tovább? nem úgy tette-e a politikában is mint csatáiban? Mindig tudta, meddig mehet, s mikor elég.

Hiszen, — szerintem legalább — úgy diplomatiai mint harczi sikereinek minden titka az önuralom, a tapintat és mérséklet volt.

Tőle, mint egy katholikus és meglehetősen bigott ország uralkodójától lehetett-e okosan kívánni, hogy ő adja föl a pápának az utolsó kenetet is?

Nem azt akarom ezzel mondani, mintha Napóleon azzal a mit tett, a pápa világi hatalmát mindörökre tönkre tette volna; nem, vége volt, de csak egy időre s csakis IX. Fiúsénak, de nem a pápaságáénak. Világi hatalmának ereje vagyis lelke nem trónjában és katonáiban, hanem kathedrájában volt és van maiglan is. A ki annak világi hatalmát akarná mindörökre ledönteni, előbb mindenesetre kathedráján kellene kezdenie; ahoz pedig nem egy Napóleon vagy akárki más, hanem minden uralkodó s minden státus s nem Rómában, hanem csakis otthon, s otthon is csak lassan nyúlhat.

Szemére vetik, hogy elfoglalta Savoyát s Nizzát és a mit tett, nem tette érdek nélkül.

Persze, hiszen nem is egyébért választották császárunknak a francziák mint azért, hogy csak úgy mulatságból vigye őket a vágóhidra.

S a kik rósz néven veszik neki, hogy még többet is nem tett: azok mondják meg nekem, hogy láttak-e már olyan bolond favágót, a ki úgy akarja levágni a fát, hogy önmagát üsse agyon?

Szorítkozva pedig specialiter Francziaország érdekeire, a mely szempontból kell, hogy Napóleon mint a francziák

uralkodója mindenekelőtt és első sorban ítéltessék meg: kérdem, hogy mi is hát tulajdonképi czélja bármely státusnak s így Francziaországnak is?

Úgy hiszem, nem egyéb, mint anyagi jóllét s geniusának megfelelő kormányforma.

Mutasson a világ uralkodót, a ki olyan anyagi jólétet adott s geniusának megfelelőbben kormányozta volna népét, mint Napóleon Francziaországot. Volt-e ott szegény ember s lehetett-e jobban kielégítve a gloire, midőn szempillantását is leste egész Európa.

A míg bírta, tett, de elbetegesedvén, elöregedvén, tehetett-e tovább is róla, hogy a midőn jó dolga volt — jégre ne menjen tánczolni a medve.

Szidták, hogy miért nem ad több szabadságot.

Pedig szerintem adott annyit, a mennyi épen neki való volt, s tudva azt. hogy mindig lángol a vére az olyan paripára, a mely elragadja (hanem aztán le is dobja) vágott rajta eret csaknem minden harmadik-negyedik esztendőben. S miután, lévén a nemzet katonai (hol van annyi katonaiskola, mint ott?) s ott a háború az. a mi nálunk prókátor nemzetnél a restauratio, miután, mondom, a hadnagyból főhadnagy, a főhadnagyból kapitány s így tovább — csakhamar és könnyedén lett: kellett-e több a francziáknak? A miként nem voltunk-e megelégedve és békében mi is, ha mint afféle prókátornép. minden harmadik esztendőben szolgabirót, követet és alispánt választhattunk, a mikor, ha bevertük is egymás fejét: de az esküdtből szolgabiró, ebből főbíró s a főbíróból alispán lett.

Egyszer uralkodása vége felé késett el rajta annak idejében eret vágni, egyszer adott neki az ő mértékénél csak valamivel több kis szabadságot: nem fogta-e a kést mindjárt önmagának?

Hányszor hallottam, hogy ilyen zsarnok, olyan zsarnok, s miként is tűrheti egy olyan nagy, szabad és gazdag nemzet?

Nem állhattam meg, hogy el ne mosolyodjam, gondolván magamban, de kérdezvén is többször: hogy ugyan hát miközünk nekünk ahhoz, hogy ha ő zsarnok is, de tetszik a francziáknak.

Lehet-e például valakit azért kárhoztatni, hogy a világ szerint papucskormány alatt van ugyan, de az illető az alatt

akar lenni s valósággal az alatt is van, hanem a mellett jól érzi magát s kutyabaja.

S leszámítva egy kis és akkor még igen jelentéktelen töredéket, a minő mindig és mindenütt van, nem így voltak-e a francziák is Napóleonnal? S nem feledik-e a csodálkozók s kárhoztatok, hogy gazdaggá is és nagygyá is épen Napoleon tette őket, s hogy szabadságukat is semmi se mutatja inkább, mint hogy ma és holnap a császárság, holnapután pedig a köztársaság az ő ideáljuk.

A franczia fog még kigondolni több kormányformát is, mint a mennyi eddigelé kigondolva van, hanem aztán, a ki azt követeli vagy várja tőle, hogy bármelyike mellett is állandóul megmaradjon: arról nem hiszem, hogy diplomata s még kevésbé, hogy ismeri a franczia vért.

Sőt tovább megyek s azt állítom, hogy alig van nemzet, mely kevésbé volna köztársasági, mint épen a franczia nemzet s viszont, alig van nép, mely inkább volna alkalmas arra, mint a német nemzet.

S nem épen megfordítva kormányoztatja-e magát mind a kettő?

S vajon mire mutat ez? Arra.hogy egyikük sem érett reá.

Azért nem térek el attól, a mit a porosz-franczia háború végével egy ministernek mondtam, azt t. i. hogy valamint a franczia köztársaság, úgy a német egység is nagyon rövid életű lesz.

— S miért?

— Csupán azért, mert erőszakosan (nem időre s nem természetesen) született mind a kettő.

A köztársaság nem adhatja meg a francziának sem azt az anyagi, sem azt a szellemi suprematiát, a mit megadott a császárság, s mind azt, a mibe úgy szólva már bele élte magát.

A porosz császár pedig mindent megadhat a németeknek, csak épen azt nem, a miből és a miben az egység állna.

A miért is nem lehet hosszú életű egyik sem. a német-egység azért, mert Európára, a franczia köztársaság pedig azért, mert már indigentiáival és így érdekeivel ellenkezik.

Tudom, hogy jönni fog, a minek jönnie kell, de erős meggyőződésem volt s az ma is, hogy kijózanodván a világ, látni fogja, miként a német egységet jelen alakjában Európa érdekei nem tűrik meg, és mielőtt más alakban nem ma,

hanem 50 vagy 100 év múlva valósággal és állandóul egygyé lenne, oly bizonyos mint az, hogy Andrássy nagy hibát követett el, miként előbb s nem sokára Németországot még apróbb darabokra aprítják el, mint elaprítva azelőtt volt.

Ezt ugyan az akkori kormányférfiak ma sem hiszik, de hiszen azt se hitték 64-ben, a mit akkor kettőnek közülök mint még nem ministereknek a szabadságról megjegyezni bátorkodtam.

Ugyanis egy tavaszi séta közben azt mondja az egyik: „most már mégis tisztul a levegő s van kilátás a szabadsághoz!“ A mire én azt az észrevételt mertem koczkáztatni, hogy mielőtt a világ a valódi szabadságnak csak egy bizonyos fokát is elérheti, én azt hiszem, előbb még vallási küzdelmeket kellend kiállnia.

— Az már meghaladott álláspont — mondá az egyik és erősité a másik.

Es nem azután született-e az infallibilitási dogma, nem azután keletkeztek-e a katholikus casinók, a katholikus legény-, asszony-, gyerek-, és minden néven nevezendő légiója a katholikus és protestáns titkos és nyilvános szent és nem szent egyleteknek?

Nincs félesztendeje sem. midőn egy alkalommal emlékeztettem az egyiket a meghaladott álláspontra, a ki azonban még akkor is azt mondta rá. hogy — igen, — de ez a mozgalom nem érinti Magyarországot.

Úgy, de áll-e, hogy nem érinti, és már is nem érintette, és hogy jövőre is ne érintse? Merte volna-e valaki már csak 46—47-ben is ezt a szót, hogy katholikus vagy protestáns casinó, kath. vagy kálvinista legény-egylet még csak kimon dani is?! S meg kell nézni ma. hogy olyan okos ember is, mint egy Cziráky és Apponyi is. mint bolonditják magukat, és a világot is. Nincs olyan talpalatnyi föld, a melyen ha csak egy katholikus s egy protestáns is él. hogy ez a mozgalom így vagy úgy, de ne érintse. Többet mondok, s Kerkapolyval a „külső“ és a „belső“ igazságokat tekintve, azt állítom, hogy ma már nem is conservativ vagy liberális, hanem egyenesen vallási alapon szervezkedett pártok állanak egymással a világon szemközt.

És emlékszik-e rá Excellentiád, midőn 1803-ban a politikáról vagy is a világ állapotáról lévén szó, Excellentiádnak

ezen szavakkal és ezt mondottam: Én azt hiszem, hogy a szabadság a világon csak annyi tért foglalhat el, a mennyit a papismus veszt.

Nem feledém el, azt felelte reá: biz ebben igaza lehet.

Ma már talán Bismarckot is meglehetne kérdezni, hogy meghaladott álláspont volt-e az, a melyen én akkor álltam és Excellentiádat is az iránt, hogy csak igazam lehet-e, vagy igazam volt?

Igaz-e, hogy nem minden alap nélkül feszegettem már akkor e dolgot?

Láthatja Excellentiád, hogy mind azt, a mit személyekkel összeköttetésben vagy azokra vonatkozólag mondtam, hivatkozással a helyre, az évre, de sőt a körülményekre is, részben az illetők megnevezésével s köztük magával Excellentiáddal is bizonyítom, és hogy mind arra, a mit mondtam és úgy, a mint mondtam, ma is híven emlékezem, annak egyszerű oka abban rejlik, hogy mindazokra súlyt fektettem, mindazokról, a mielőtt kimondottam, behatólag gondolkoztam, és hogy teljes életemben, ha viszonyaimnál fogva egy idő óta abban szereplő részt nem vettem is, kiválólag érdekelt a politika s együtt ezzel hazám sorsa.

Pest, augustus 24. 1874.

Nem tagadom, egy hazáját igazán szerető és sorsa felett gondolkozó emberre mélyen elszomorító az. a mi rövid 7 év alatt ezzel az országgal elkövettetett.

így kivetkőztetni egy nemzetet önmagából, a mint ez kivetkeztetve van: nem sikerült se töröknek, se tatárnak, se németnek — csak önmagunknak.

A honnan nem tartózkodom kimondani, hogy soha Magyarországnak meggondolatlanabb és könnyelműbb törvényhozása , meggondolatlanabb és könnyelműbb kormányzata nem volt.

Keresse más egyebütt, én bajaink legfőbb kútforrását erkölcseink léhaságában és politikai gyávaságunkban kere sem és látom.

Igaz, igaz. — mondhatja Excellentiád — a baj megvan, hanem most az a kérdés, hogy mi hát mindennek az orvossága, quid consilii, uram? — quid nunc?

Mielőtt erre is megfelelnék, előre kell bocsátanom, hogy a 48—49-iki factumok, az olaszországi háború és Königgrátz után lehetett-e hamisabb tant fölállítani, mint azt, hogy Magyarország nem állhat fenn Ausztria nélkül.

Ha azt mondja valaki, hogy mi a magunk emberségéből is megélhetünk, hanem mint önálló s helyesebben nem is annyira önálló, mint csak külön kormányzatu nemzet is, szövetségben Ausztriával ezért meg azért jobban megélhetünk: ennek lehet és van értelme; gondolkozóba ejti, megnyugtatólag hat, és kibékíti a legmakacsabb ellenvéleményüeket is, de úgy állítani föl a tételt, a mint az akkor a kiegyezésre nézve mint capacitatio és döntő argumentum fölállítva és terjesztve volt: az épen ellenkezőt tanúsító, és kiáltó tényekkel szemben, gondolkozó emberre valóban merész és boszantó mystificatio; — meg kell azonban a kolomposoknak adni, hogy épen kihívó merészsége miatt s épen csak is ez által, a czél elérésére jól választott és jól sikerült manőver volt. Most már:

Létrejővén az egyesség, — vagy őszinte a kibékülés,, vagy nem. s vagy megértjük egymást, vagy nem.

Ha igen: akkor Magyarországnak joga van Magyarországnak lenni, s ha az. joga van mint ilyennek hozzá tartozó minden néven nevezendő jogait gyakorolni s az önálló bankot is. mint életfeltételét nem kérni, hanem követelni.

Politikai tapintat volt-e 1860-ban a nemzetiségi kérdést is még csak fölmerülni is hagyni, hát még, mindig jobban ventillálni s 1867-ben. 1808-ban ugyanebben a kérdésben a pártoknak még egymásra licitálni is!? — különösen akkor, mikor panaceaképen állott ott Ausztria császárja és Magyarország hatalmas királya által végtelen bölcsességgel és előrelátással világosan és érthetően kimondva, hogy: „a magyar nyelv visszaállittatik diplomatikus jogaiba“.

Csak ennyi, — se több, se kevesebb, de örökre elég arra, hogy Magyarország magyar legyen, és senki ellene büntetlenül föltámadni, vagy senki benne oktalan privilégiumokat követelni ne merészeljen.

Tudják sokan, hogy midőn Lukács Móricz i8óo-ban a „Pesti Napló“ hasábjain nemzetiségi czikksorozatát irta, úgy vágtam azt a lapot az asztalhoz, hogy a casinó tagjai nem tudták elgondolni, mi bajom van. Ereztem és megmondtam már akkor, hogy megisszuk még mi ennek a levét, a mint-hogy meg is ittuk. — 14 esztendeig fúrta ez a czikksorozat az oldalamat, míg végre most az akadémiai gyűlések alkalmával találkozván Lukácscsal, megkönnyebbült a lelkem, hogy szemtül szembe megmondtam neki: okos embertől milyen botlás és mennyire szerencsétlen dolog volt az! — Úgy látszik, hogy ma már, szegény, maga is beismeri, — mert látja, hogy ha csókkal közeledünk: — a fejünket harapják le.

Aki magyarföldön lakik, magyar kenyeret eszik, annak itt e földön külön kérdése nincs, nem szabad, hogy legyen,. — s a kinek nem tetszik: menjen saját országába!

Azért czirógattuk-e meg őket 1849-ben, hogy 74-ben már elfeledjék?

Nem, — s ha a magyarban a jog és önérzetnek s a politikai bátorságnak még csak egy szikrája van: „ezt a kérdést“ mint „nem kérdést“ veti le a ház asztaláról.

Mindaddig míg a rósz emberek nem csak hogy szabadon járnak, de fejeiket még fenn is hordják: — addig a ja-

vulás ez országban be nem állhat, — mindaddig a gonoszság vigyorogni, a becsület pedig jajgatni vagy hallgatni fog; s most jaj az olyan államnak, a melyben ez így és nem másként van: azért reform és pedig gyökeres reform úgy a társadalomban, mint a politikában is.

Épen a honvédek el- vagy el nem ismerésének vitatása alkalmával magasabb körökben is ventilált, de eldöntetlen kérdés volt: hogy lehetö-e, szükséges és elengedhetetlen-e a morál a politikában is?

A kik még most is gondolkoznak rajta, azok nézzék meg Magyarországot, a hol, mert nem volt morál a politikában: nem volt a társadalomban sem, — meg lehet látni, hogy hova jutott!

És ha így, Magyarország még egyszer Magyarország lesz (mert ma már csak fuimus) avagy, hogy ismét azzá legyen: kell neki

I-ör. Egy jellemben, capacitásokban és hazafiságban erős és megbízható democrata kormány élére, egy Bécstől és Andrássy befolyásától tökéletesen ment, független, a maga lábán és eszén járó ministerelnök.

— Szinte hallom: úgy de van-e, vannak-e és hol ilyenek?

Szomorú volna, ha nem lenne és nem lennének: hanem hála az égnek, vannak még ilyenek is, de persze nem annyira a „tisztelt házban··, mint inkább a házon kívül.

Kevés okos embernek van 10, 20, 30 ezer forintja arra, hogy oda mehesen, s a melyiknek csak ennyie van. annak esze is van annyi, hogy ilyen áron nem megy oda.

Személyükre nézve az aristocratia szolgáltatja-e azokat vagy a democratia. az nekem mindegy; a fődolog az. hogy mindenek előtt és minden íziben egytől-egyig magyar legyen.

Magyar pedig azért, mert én nekem mindenekelőtt Magyarország, s a szabadság csak azután kell.

Vay Miklós báró volt kanczellár, első magyar kormányférfi a szolgaság évei után, de ha egyebet nem tett volna is, van neki az októberi diplomán egy olyan dignaturája, a melyhez hasonlóval utódai nem dicsekedhetnek, — s a mely szívének, eszének és státusférfiúi bölcsességének maradandó helyet biztosít a történetben.

II. A képviselő-, valamint a főrendi ház is átalakítandó.

A képviselőházat illetőleg:

1. A szőnyegen lévő választási törvényjavaslat*), mely az alkotmányos jog gyakorlatát az évi adó meg- vagy meg nem fizetéséhez köti, az ezen jog gyakorlata körül történhető visszaéléseket pedig bűnténynyé qualificálja. mint nem csak a 48-iki törvényhozás szellemének, de a 19-ik század eszméinek s külföld előtt a magyar hazaszeretetnek is valóságos profanatiója. egyszerűen elvetendő.

Magyarország minden becsületes polgárára állania kell azon vélelemnek, hogy adóját — ha csak képes rá — hát megfizeti: az esetre pedig, ha nem képes vagy nem akarná: van kiváltságos törvény, mely a szerint, a mint az adó valakinek a nyakára kivetve van. — azt se kérdve, hogy igazságosan-e. vagy igazságtalanul, a nem fizetőt és a nem fizethetőt is kényekedve szerint persequálja és exequálja.

Arról tehát, hogy az adó mindenesetre és minden körülmények közt befolyjon, van. és pedig kellőleg gondoskodva.

Most már, mint minden törvénynek s a törvényhozás minden intézkedésének ratiojának lenni ennek is kell.

Lássuk hát, hogy van. és ha van: ugyan mi hát a ratiója?

Akkor és ott. a mikor és a hol a törvény az adósra nézve az államot a fél minden előleges meghallgatása, rendes bírói ítélet s a jogorvoslatok minden sikerre vezető nemeinek kizárásával és mellőzésével ugyszólva a preventív executio jogával ruházva föl: van-e szüksége s van-e értelme a választási, — tehát egy amattól egészen különböző, egészen másnemű törvényben egy olyan intézkedésnek, mely a személyhez kötött jogot: a választási szabadságot, az állampolgárnak ezen legszebb és legszentebb jogát az adó be- vagy be nem fizetésének föltételével, tehát ily fonák fegyverrel támadja meg s a századokon át híres magyar hazaszeretetei így czégérezi a világ előtt!

Aztán homogén dolgok-e ezek, s lehet-e ezeket egymással correlatióba hozni?

*) Megjegyzem, hogy e levél angustusban íratott s csak a választási törvényjavaslatról szól: a törvényt, mint alkotmányos polgár tisztelem.

Szerző.

Nem. és ha nem, s ha se szüksége, se ratiója az ilyen intézkedésnek nincs: önmagától merül föl a kérdés: hogy mit akar vele még is a törvényhozás?

Serkenteni, ösztökélni akarja-e ez által a polgárokat, hogy adójukat annál inkább befizessék; vagy, mert tudja, hogy többen lesznek, a kik be nem fizethetik, (kivált ilyen boldog országban, mint a miénk!) így akarja-e mintegy megtizedelni a választókat és választhatókat is?

A serkentésre nézve, nem elég serkentés-e, ha megütik a dobot a házunk' előtt s ha mint nálunk, kiszedik még a gyerekek feje alól is a vánkost? 10—16 forintért eladnak egész gazdaságokat, s mint koldusok és földönfutók barangolnak egész családok az országban szét!

Serkentésnek ennyi, azt hiszem, hogy elég.

Az pedig, hogy ha valaki, a mellett, hogy választói jogától megfosztatik: rajta azért az adó végre mégis csak behajtatik (és így kétszeresen büntettetik) ez már úgy hiszem, hogy nem csak a büntetésből, de az igazságból is egy kissé fölösleges.

A mi most már a másik intentiót, vagyis azon há túlsó ajtót illeti, a melyen a kiegyezés jobbmódu barátai ki- s a képviselőházba belépni a kiegyezés szegényebb sorsú barátjainál mindenesetre nagyobb számarányban szándékoznak: erre nézve legyen szabad megjegyeznem, hogy úgy a kormány mint a többség nem számított roszul azért, mert:

Tudják, hogy az adóbefizetési feltétel csak a szegényebb sorsú választókat sújtja, s a ki e miatt választói és választhatói jogától megfosztatik: azért nem igen lesz kár, mert hiszen baloldali; míg ellenben a jobbmódu választókat és választhatókat ez a feltétel még csak nem is zsenirozza. mert ha fizetni akarnak, hát könnyen fizethetnek, ha pedig az eddigi ususban akarnak továbbra is megmaradni: nem szükséges, még az se, hogy adójuk egész összegét befizessék, bőven elég lesz, ha csak azon birtokuk után fizetik is be, a mely választókerületben választani, avagy választatni szándékoznak, a többi ismét várhat egész 3, esztendeig! És így, ha a voltaképeni czél: az adó minél nagyobb mérvbeni önkéntes befizetése volna is: ez el is lesz érve, szerencsésen, vagy is úgy, hogy a szegény fizet, a gazdag pedig nevet.

Távol legyen, hogy kétségbe vonjam, miként az államnak joga van minden polgárától követelni, hogy adóját megfizesse; de viszont, joga van ám minden polgárnak is, az államtól megkívánni, hogy az ország olyan állapotban legyen, és az állam csak annyit követeljen, a mennyit minden egyes tagja, becsületes munkája és szorgalma után executio nélkül is, tehát kényszer nélkül megfizethet.

Más szóval: nem csak az egyeseknek, az államnak is vannak kötelességei; s a midőn a törvényhozás az állam egyes tagjaitól kötelességeik teljesítését követeli: követelnie kell ugyanazt az államtól is. Rövidebben szólva: a polgárok kötelessége, hogy adójukat megfizessék, az államé pedig, hogy megfizethessék.

Most már bátor vagyok kérdezni, hogy olyan állapotban van-e ma, s lesz-e még jó ideig Magyarország, hogy becsületes munkája után az adóját executió nélkül is, minden ember és minden időben pontosan megfizetheti, s annyi adó van-e s jövőben is lesz-e az adózó vállaira vetve, a mennyit az, ilyen módon megbir?

Ha igen: úgy fölösleges dolog a polgárokat a mellett, hogy exequálják. még azzal is fenyegetni, hogy választók és választhatók csak úgy lesznek, ha adójukat befizetik, mert, ha van nekik — lélektani dolog lévén, hogy inkább szeretnek az emberek azzal dicsekedni, hogy fizethetnek, mint azzal, hogy fizetni nem képesek. — tehát bizonyosan fizetnek, a nélkül, hogy a választói jogra csak gondolnának is; ha pedig nincs nekik, vagy is nem képesek arra, hogy fizessenek: vajon nem elég calamitás s nem elég büntetés-e már magában véve csak az is, ha szeretne valaki fizetni, de nem tud, továbbá ha exequálják s végre elveszik mindenét, talán gyermekei utolsó falatját is: humanitás-e ezek fejére még egy olyan törvény, mely személyüket is megtámadja s egy-két bécsi bankó miatt, megfosztván alkotmányos polgári jogaik gyakorlatától, elveszi tőlük még azt a szabadságot is: hogy képviselőikül jövendőre más és talán olyan egyéneket válasszanak és választhassanak, a kik nem csak magukról gondoskodnak, hogy adójukat bú és gond nélkül miként ne fizessék, hanem arról is, hogy az ország úgy legyen kormányozva, miként ha emeletes házakat nem

építhet is. de adóját legalább verejtékes munkája után a szegényebb választónak is megszerezni módja legyen.

2. A képviselők száma reducálandó.

A képviseleti alap megszorításának barátja ugyan teljességgel nem vagyok, miután azonban a tapasztalás, fájdalom, azt mutatja. hogy képviselőink igen jelentékeny része, nem csak hivatásának tudatával, de még csak kötelességének érzetével sem bir, a mennyiben az ülésekben nem csak hogy az ország ügyeihez okosan hozzászólani. de ott még csak (kivéve, mikor szavazni kell) jelen lenni is fölösleges dolognak tartja: ennélfogva bajos lesz rósz néven venni, ha a nemzet aztán, az ilyen nagyon tisztelt képviselőket magukat is fölösleges dolognak tartván, méltó megbotránkozással azt kérdi, hogy tulajdonképen minek is hát nekünk ennyi képviselő, elég volna talán kevesebb is? — S én részemről, mindaddig (tehát csak ideiglen) míg a parlamentaris kormányzatra jobban meg nem érünk, mind addig, míg intelligentiánk erőben és számban nem gyarapszik, mindaddig, míg a képviselőház ajtaja nem annyira az észnek és érdemnek, mint inkább a vagyonnak és a hiúságnak áll nagyobb részben nyitva, mindaddig, mondom, a képviselők számát reducálandónak vélném akként, hogy minden 60 ezer lélekre essék egy-egy képviselő.

Ezzel el lenne érve először áz, hogy jobban megválogatnák az embereket, másodszor az. hogy a vesztegetés és itatás, ha teljesen nem lehetetleníttetnék is: legalább igen nagyon megnehezíttetnék s nem volna szükség egy olyan épen nem alkotmányos és a polgárokat a közügyekhez nem szerfölött édesgető törvényre, mely épen nálunk, és csak is nálunk a lehető, csak nem elkerülhetlen s világszerte mindenütt előforduló kisebb-nagyobb visszaélések (legtöbbnyire csak túlbuzgóságból eredő) véralkatunkkal együttjáró heveskedések. hibák és csetepaték miatt a börtön kilátásával akarja fokozni s a bűn bélyegével jéggé hűteni becsületes polgárainkban a közügyek iránt különben is már eléggé lelohasztott lelkesedést. El lenne érve harmadszor az, hogy könnyittetnék és gyorsittatnék a tanácskozás, s negyedszer: hogy helyesebben s határozottabb színezettel történnék a pártalakulás, s végre ötödször: a mit én igen

fontos okokból, az ország még jelen pénzviszonyai közepette is elodázhatlan dolognak tartok: azonnal életbeié p- tethetö volna a képviselők tisztességesebb díjazása is.

Hogy 5 frt a Kanaán fővárosában ma már nem pénz, (de különben is s egyebütt is csak addig pénz, s addig lesz az, a meddig azt a bécsi bank úgy akarja; — azt fájdalom, minden ember bölcsen tudja. — Kérdés tehát, hogy megél- het-e abból állásának társadalmilag is megfelelőleg a kép- viselő? — Bizonyára nem. És ha nem: miből él hát? vagy a magáéból, vagy a máséból.

Nem okos dolog kívánni és elfogadni egyi- ket sem.

Azt kívánni, hogy míg valaki az ország dolgában jár, az alatt családi tűzhelye odahaza elpusztuljon, maga pedig itt legyen mint a földhöz ragadt, szabadabban még csak ne is mozoghasson: nem tartom sem a józansággal, sem az ország méltóságával megegyeztethetőnek. — az pedig, hogy valaki a másét költse: valószínűleg szintén nem kívánatos, mert a mellett, hogy addig a meddig, akkor is csak a magáét költi, elvégre akadhat olyan is, a ki meg találja unni ezt a mulat- ságot.

Egyébként a consortiumok, a vasutak, praesenzmárkok, igazgatói tanácsosi s több efféle mindmegannyi honboldogitó állomások, azt hiszem, hogy elegendő tanúságot szolgáltattak arra, hogy kétszer is meggondoljuk: vájjon a mit megnyer- tünk a vámon, nem veszitettük-e el eddig is a réven?

III. A főrendi ház.

Nagy fa. de odvas és korhadt, azért bele kell vágni.

a) Mint az amerikai egyesült státusokban minden egyes államnak: legyen itt minden vármegyének egy-egy képvise- lője a főrendi házban. Ez tenne 52-t.

é) A második 52-t nevezze ki a kormány; de legyen gond rá, hogy a nagybirtok és a tőke csakis a maximalis adókulcs alapján juthasson be.

Ezekhez járuljon minden elismert vallásfelekezetből egy, vagy kellő arányban 10—12 képviselő u. m. a prímás, érse- kek, superintendensek stb.;

továbbá az irodalom és művészetek minden ágának egy-egy képviselője.

A szaktudományok képviselőiből foglaljanak ott helyet: a kir. Ítélőtábla és a kir. Curia mint legfőbb itélőszék és a kir. Curia mint semmitőszék elnökei és alelnökei. mint ilyenek, lévén rettenetes absurdum, hogy ott. a hol törvényt hoznak, lehet boltoslegény, kefekötő, muzsikus és minden, de ki van zárva a bíró, a ki azzal, a mit ott csinálnak, vagyis a törvényekkel, ezek gyakorlati alkalmazásával, jóságával, roszaságával, használhatósága vagy használhatlanságával s rendszerint magyarázatával is első sorban s ex professo vesződik és foglalkozik; s végre:

üljön ottan az Akadémia elnöke mint olyan.

Ez ellen ugyan Károlyi Pista és Keglevich Béla gróf uraknak lehetnek és bizonyosan lesznek is egynémely kifogásaik, hanem miután a frakk és a cilinder sem lehet örökké ugyanazon egyszabásu; tehát engedjék meg kegyesen, hogy ha az idő és kor követelményéhez képest az ő házuk formáján is kissé változtatni szándékozunk.

Végül állíttassák föl

IV. az államtanács, mely az illetékességi kérdésekben, a választási visszaélések felett, s a felelősségre vont miniszterek (tagjai ne féljenek, hogy sok dolguk lesz!) peres ügyeiben ítéljen és bíráskodjék.

Mire nézve, nehogy a felek és ügyek Pontiustól Pilátushoz utasittassanak: szükséges egy a ministeriumok jog- és hatáskörét meghatározó illetékességi, az ország érdekeinek és becsületének megfelelő választási s egy ugyanilyen ministeri felelősségi törvény.---------- —

Magyarország szomorú pénzügyi állapotának egyik indoka kétségtelenül hibás adórendszere.

Miért szóljak róla bővebben, hiszen maga Ausztria, mely inaugurálta nálunk, a magáét már a kor követelményei s a megváltozott nemzetgazdászati igények szerint alakította át.

A ki azt kérdené, hogy minő adórendszert ajánlanék én? válaszom nagyon egyszerű lenne: olyant, mely szerint a fizetni nem tudók vállairól a teher a fizetni

tudók vállaira ruháztassék át: ne fizessen a kinek nincs s fizessen többet az, a kinek van. Politikailag szólva: Magyarországot a pénzügyi téren is át kell alakítani aristocrata államból democrata állammá.

Be kell tehát hozni a progressiv adórendszert s ellenőrzőül melléje: a fényüzési adót.

1200 frt évi jövedelemtől semmi adó, mert ennyi kell a mezítelen élet tengetésére. Ezen felül 10,000 forintig 10%, 20,000 forintig *2O*$^{n}/_{tl}$, és végre ezen felüli jövedelemtől mint maximalis adókulcs 30%-es jövedelmi adó és egy általános io^{n}/„-es fényüzési adó. A ki 100 forintot ad egy selyemruháért: adjon még 10-et az államnak is — nem árt meg neki. Ezzel parallel szigorú törvény a jövedelmi bevallásról, mely a hamis bevallást feloniának nyilvánítsa és akként büntesse is.

Észszerű és szigorú adóbehajtási módszer hozandó be.

Nem lesz akkor 40—46 millió adóhátralék s nem lesz egy millió család, melynek utolsó vánkosa elexequalására a vánkos értékénél többet költ az állam, s nem fogja ez, mint ama vadász, kiről Montesquieu tesz említést, kivágni a fát tövéből, midőn annak csak gyümölcsét akarja leszedni; hanem igenis, lesznek telt pénztárak s az ország nem lesz kénytelen szégyenszemre ajtóról ajtóra járni alamizsnafillérekért, hogy életét tengethesse.

Meg lehetne adóztatni az egyházi javakat is, osztrák minta szerint (azért mondom e szerint, mert hiába, ezt a mesterséget senki sem érti úgy, mint ők). Az osztrák törvényhozás ugyanis nagyon ügyes abban, hogy a szükségessé vált intézkedésnek tetszetős és korszerű nevet adjon. így, midőn partialis bankrottját elnevezte az értékpapírok megadóztatásának; — újabban a papi javakat adóztatta meg, mi pedig nem egyéb, mint azok partialis secularisatiója.

Az értékpapírok megadóztatása nem volt egyéb partialis bankrottnál; a papi javak megadóztatása pedig szintén nem egyéb, mint azok partialis secularisatiója.

Ha adórendszerünk javítását a paripán és kutyán kezdjük. akkor kár lesz hozzá is fogni.

Nincsen-e itt, száz meg száz okosabb, czélszerűbb, jövedelmesebb és igazságosabb tárgya a megadóztatásnak?

Sétáljon el csak a pénzügyminister úr akármelyik bankba, kérjen ott magának egy kis felvilágosítást arról a reescompte-ról, kérdezze meg, hogy voltaképen mi is hát az? —jövedelmez-e az, és úgy in circa csak — mennyit? — s fizetnek-e azután is egy kis adót vagy csupán a banküzlettől? s itten vagy amott mit kapnak a részvényesek s milyen tényleg befizetett összeg után? Vagy tekintsen föl egyszer a király-utczában, minden harmadik házba, nézze meg, hogy ott mit csinálnak s kérdezze meg úgy bizodalmasan, hogy olyan geschäft az. a mi mellett nem hal meg az ember éhen, s talán lehet belőle építeni egy kis házacskát is s esztendőnként hányat? — tessék megkérdeni, hogy mennyi lehet az évi jövedelme s ugyan mit is fizet az efféle szegény ember a státusnak jövedelmi adót? S ha netalán elfárad a minister ur a sétában vagy inkább a bámulásban, pihenjen meg egy kissé az Orczyházi kávéházban, nézzen körül: mennyi ott a duzzadt erszény, mint veszik a termést még a lábán már meg. mint adják az ezreseket előlegül, s mint keres ott a kávéját szürcsölgetve naponként egyik-másik tiz- húsz- s gyakran harminczezer forintot is. S kipihenvén ekként magát, nézzen be az adóhivatalba, tudakozza meg, hogy ez és ez a terménykereskedő' fizet-e és mennyi adót?

S ha ezeket (s hány ilyen szép s jövedelmes üzlet van még!) vizsgálva és látva, a különben nagyon mélyen tisztelt pénzügyi minister ur, nem ezekre az igazi nagy kutyákra (értem alatta a reescomptet. geschäftet és terménykereskedést, ezen még igazi és egészen szűz adóalapokat) hanem továbbra is a pincsekre, vagy mindig csak arra a már úgyis eléggé megterhelt és szegény földre fogja vetni szemeit és tekintetét, s nem arról fog gondoskodni, hogy miképen és hogyan lehet (és lehet ám, még pedig nem valami ördögséggel, hanem csak egy kis körültekintő észlelő és beható gondolkozással s ahhoz értő s arra való emberekkel! ezeket a szüzeket is egy kissé megnyitni és adóztatni: akkor szép lehet ugyan (annak t. i. a kinek az ajakán a gúnymosoly el nem vonul) az a mindenütt (s csak ott nem, a hol kellene) nyilatkozó takarékos sági hajlam, mely

a papiroson, pecséten, tollon, seprűn, hivatali szolgákon, a ministeriumok személyzetén és különben is nyomorúságos ellátású birákon és bírósági üresedéseken (az igazságszolgáltatás, de a kincstárnak is nem hasznára, hanem egyenes kárára) akarja azon milliókat megspórolni, melyek a korábbi időkben, minden zaj s az országra minden haszon nélkül olyan szépen eltünedeznek, de legyen meggyőződve úgy a magas országgyűlési bizottság, mint a jelenlegi pénzügyi mini ster ur is, hogy ezzel a semmi más, mint kr euz erwi r thschafttal, se az állam bevételeit úgy a mint lehet és kell fokozni, se államháztartásunkat rendbehozni, átalában pedig ez országot megmenteni soh'se fogjuk.*)

*) Midőn e sorok írattak, nem tette még Ghyczy a fej é t reá, hogy a deficitet kipusztitja, és állam-háztartásunkban az egyensúlyt helyre állítja, ha adó-javaslatait az országgyűlés elfogadja. — Ámde nem úgy jár-e az ország vele, mint az egyszeri földes ur ama kertészszel, a ki szintén fejét tette rá, hogy az almáskertből az idén 200 véka finom pogácsa almája lesz, — de csak midőn leverte az almát, látta, hogy nem több mint csak 180 véka; mert a fák magosak voltak, a kertész meg nem mert fölmászni a fákra, s így a tetejükben volt almák miatt, kivágta az. egész almáskertet. A *200* véka alma így aztán meglett ugyan, de földes ura aligha köszönte meg neki.

Pest, szeptembei· I. 1874.

Hosszúra nyúlna egyenként fölsorolni, részletezni, bonczolgatni és magyarázni a törvényhozás mindazon szerencsétlen intézkedéseit és mulasztásait, a melyekben hibás adó, gonoszul kárhozatos vám-kereskedelmi és vasúti rendszerünkön kívül, anyagi romlásunk és erkölcsi sülyedésünk más egyéb okai gyökereznek: elég legyen itt átalában megjegyezni, hogy a mi ezekben leginkább elszomorító, az, hogy mindazon tényezők nem külerŐszak, nem a sors avagy a véletlen fatalistikus csapásaiban, nem valamely ádáz körülményekben, szóval nem külső okokban, hanem nagyon is bensőkben: egyenesen önmagunkban, törvényeinkben és institutióinkban keresendők.

Kétségbeejtő ez s pedig különösen azért, mert híjával látszunk lenni azon tiszta s egészséges józan észnek, készültségnek, tudománynak, tapintatnak bölcseségnek — és -— a mit kimondani is roszul esik — híjával látszunk lenni még azon önzetlen hazafiságnak és törekvésnek is, mely minden viszonyok és körülmények közt körültekinteni tudó apáinkat és őseinket, a nemzet geniusa által vezéreltetve, minden törvényeikben, institutióikban. újításaikban, alkotásaikban, kormányzatukban és úgy bel- mint külpolitikájukban oly kiválóan jellemezte és jellegezte.

. . . Volt-e oka pirulni, s pirult-e valaha a magyar önmaga s a világ előtt?

Nem. Soha! És most se legyen szabad neki.

Valljuk be a világ előtt, hogy 1807-ben a terített asztal mellett éhgyomorra nagyot ittunk, és most veszszük észre csak, hogy az a bor einschlagos volt ....

Maga az öreg ur, maga a gazda kijelentette nekünk, hogy ad, a milyet tud. de tisztán szűrte s tisztán akarja azt adni. Tehet-e róla, ha pinczemesterei a tekervényes és sok ágú pinczében úgy beeinschlagoltak neki, hogy az öreg úr

is csak akkor vette észre, mikor már magának is a feje kezdet fájni tőle.

Igaz! azt mondja a nóta: Jaj de messze elviszik. Hogy a magyar bort iszik. Pedig a teremtettét! Nem issza le az eszét!

Ámde valljuk be, hogy most az egyszer leittuk s mint a huszár Königgrátznél (voltaképen az ugyan ott se hibázta el), idehaza mi is elhibáztuk egy kissé a tempót. Hanem most már magunknál lévén, mutassuk meg a világnak, hogy nem felejtettük el azért a hatvágást s okkal-móddal majd csak segítünk a bajon, — mint szokott a huszár, de akkor is csak akkor, mikor már ég a ház és szorul a kapcza.

Ma még nincs veszve minden, de veszteni való idő sincs egy pillanat se.

A baj nagy és komoly, mert úgy erkölcsileg mint anyagilag jelen vannak a fölbomlás minden symptomái.

Előre hát a hatvágással: el a kuruzslókkal!

Gyors segély, genialis orvosok, jó diagnosis, felismerése a bajnak s nem is radicalis, — heroicus cura kell már mostan ide!

Kormányzatunkat illetőleg, mindenek előtt tisztába kell jönni önmagunkkal, tisztába nemzetünk geniusával, politikai érettségünkkel, képességünkkel s különösen pedig a kor szellemével és irányával.

El kell magunkat végre határozni: aristocrata állam akarunk-e lenni, (s szemközt a kor irányával lehetünk-e?) vagy democrata?

Legyünk, de csak egy a kettő közül, s ne. se félig aristocrata, se félig democrata vagyis amphibiumok.

Ne ránczigáljuk tovább is a szekeret egyikünk jobbra, a másikunk balra, mert így törekvéseink és institutióink egymást, s ez otromba küzdelem elvégre is a hazát emészti föl.

Legyünk, a kik liberálisok akarunk lenni, igazán és egészen liberálisok s ne junkerek egyszersmind; s a kik conservativek akarnak lenni, legyenek conservativek, s ne játszák a liberalist.

Ha parlamentet és parlamentáris kormányzatot akarunk: ültessük át azt a megyékbe is, legyen felelős a közigazgatás is! Ha pedig jobb a municipalis kormányzat: szélnek kell ereszteni (még ma és nem holnap) a felelős kormányt, így aztán nem lesz felelős csak Tisza vagy — Sennyey Pál.

Végül, a kinek sem az egyik, sem a másik nem tetszik úgy a mint magában van, lennie kell és lehet, az, ha még most se hiszi, hogy egymást fölemésztik: illeszsze, egyeztesse, házasítsa őket; hanem tegye ma, és ne holnap, mert Kossuth Lajos megígérte ugyanezt Széchenyinek, Deáknak és Pázmándynak a pozsonyi diaeta legutolsó estélyén 1848-ban, hanem ő, mint afféle okos ember, mai napig hallgat vele.

Habozás és haladék nélkül szakítani kell tehát a félrendszabályokkal s elbúcsúzni a szemfényvesztés szintoly idötelen, mint erkölcstelen politikájától.

Magyarország első sorban földmivelő s csak ez alapon lehet és lesz kereskedő és iparos ország is egyszersmind.

Talaja, földje mutat j a, hogy mi, s mire kell fektetni a fősúlyt.

A kinek szeme van — még az se kell, hogy gondolkozzék — láthatja, hogy ha termés nincsen: üresek a boltok, vizeinkről eltünedeznek a hajók, és kong Budán is a cassa.

Hátrább tehát a firmával! Első legyen a paraszt s csak aztán jöjjön a kalmár.

A hitelt mindenek előtt adjuk a földnek, jut abból a kereskedőnek s az iparosnak is mindig. Meg fogja boszulni magát azért is, a mit eddigelé tőle elvontak.

1867-ben, épen, mint a ki születését, származását, nevét, apját, anyját, sőt foglalkozását is megtagadja, egyszerre és egyszeriben kereskedőkké és iparosokká akaránk válni. Ez volt a jelszó s az úgynevezett firma úgy megbolondította már az embereket, hogy a kereskedő, az uzsorás, a takarékpénztárak nem is igen nézték már embernek, ha csak a kabátján valami folt, a homlokán valami bélyeg s háza, czimere, vagy boltja felett valami „et compagnie“ firma nem volt.

Csak midőn aztán lön jajkiáltás a börzén s kereket oldottak a „Gold und Silber“ meg a „firmák“: kezdték ismét nagykegyesen elfogadni a szegény paraszt köszöntését.

S daczára, hogy a firma, a kereskedő volt minden: van-e kereskedelmünk? s a mi volt vagy kicsi még van is: magyar volt-e és máig is magyar-e az?

Úgy tudom, hogy 1867-ben volt Pesten körülbelül 200—204 úgynevezett nagykereskedő. Ebből csakhamar 1869—

7o-ben vagy hét (s a leggazdagabb) hátat fordított az országnak. s vitte az itt zsebelt milliókat Bécsbe. Megtollasodván: így kelt szárnyra utána a többi is. úgy hogy 1871-ben alig volt már Pesten circa 60—70 nagyobb kereskedő. Aztán jött a válság — s ma már könnyen meglehet olvasni, hogy hány van!

S a mi lassan, de önmagunkból, önerőnkből fejledezett s mint ilyen nemzeti is egyedül volt: — elpusztult még az a kis rustikus iparunk is.

Természetes, mert hiszen volna minekünk eszünk, csak hogy nem tudunk vele élni.

Tessék nézni . — az entrepok és doxok eszméje is megszületett itt — s megcsinálják Bécsben; s alig lehet kétség benne, hogy kiépülvén Bécsben a dunapart és dunaváros: nem lesz Budapest csak egy kis provinczialis fecskefészek a Duna partján. S ha netalán Velenczében gyönyörködünk: megérhetjük , hogy a körúti és sugárúti fényes palotákban tha ugyan még felépülnek! 100 forintért 10 szobát lehet majd kapni s adnak hozzá minden lakónak vagy 5-öt csak azért, hogy vigyázzon rá s az egerek éhségükben ki ne kezdjék. — S nincs-e ok rá, ha vére lázzad az embernek, nézvén, mint játszatik vasutainkkal a keleti kereskedés is osztrák kézre. Feleditek-e, hogy ez a magyarnak életkérdés? s hogy ennek az üstöké nélkül, minden törekvésünk hasztalan lesz?!!

De nem volna-e hát a sok rósz közt már valami jó is? — Hát nem volt-e nevezetes áremelkedése és forgalma az ingatlannak?

Volt, az igaz; de mihelyt lett: a kormányzati bölcsesség mindjárt észrevette és intézkedett: hogy az se legyen.

Látta, hogy sok az adásvevési ügylet, attól pedig illeték jár: tehát fogta magát s felemelte az átruházási illetéket 1½%-ről csak nem ötre, alkalmasint azért, hogy így a forgalom és a kincstár haszna is nagyobb legyen. El is érte czélját szépen, mert most legalább senki nem ad és nem vesz semmit, és így pénzügyministeri szemekkel nézve a forgalom nagyobb ugyan, de a kincstári jövedelem az átruházási illetékből fogy, mint az egyszeri legátus, a ki a vele szemközt ülő kisasszony lábát az asztal alatt akarta nyomogatni.

Ámde bánja is mind ezeket a mi atyáskodó jó kormányunk?! — Nem elegendő-e, ha a Szentgellértről bámulatos bölcsességgel és még bámulatosabb tubusokkal vizsgálja már éveken át — a csillagokat és fellegeket; s ha a nap egy kissé kisüt, mint Noé a bárkájából kiküldi Budáról időnként galambjait, hogy ha zöld ágakat nem is, — hozzanak legalább kalászokat, megmutatni az éhezőknek és szomjuhozóknak, hogy ime! még is csak jó a magyarok istene, mert hát lesz búza és bor is, -— s a ki ad eledelt az állatoknak s szállást az ég madarainak, a jó isten gondot visel mi reánk is!!!

Úgy, de én azt hivő vagyok, hogy mint mindennek, kell határának lenni e kiskorúságnak, e könyelmü játéknak is.

Bittó ur lehet igen derék, igen bölcs és okos egy ur, s egy Bittó-Grhyczy-ministerium megjárná egy rendezett, egy consolidált államban már.

Hanem, nem tartózkodom kimondani, miként nézetem szerint arra, hogy egy veszni indult ország megmentessék: más szellemek és erők szükségesek, mint a milyenekkel Bittó maga — s Ghyczy kivételével — mediocris capacitásai dissolutiónak indult államgépezetünkkel, megmételyezett politikai és társadalmi életünkkel s az egyensúlyt vesztett Európa ideges, sőt lázas állapotával s korunk rendkívüli viszonyai és követelményeivel szemben -— szellemmel, erővel, erélylyel és elhatározással rendelkeznek.

Ugyanazért, miután szárnyakat növelni s szárnyakat próbálni ma már sem idő, sem alkalom nincs: álljanak félre az avatlanok és hívatlanok s tűnjenek el mint a felhők, melyekből a bölcsességet s áldást várták.

Adjanak helyet! — És bízza a nemzet önmagát és kormányát olyanokra, a kik a szellem ez égi tüzszikrájával teremtésre, alkotásra, vezérletre, s hányatott országunk s a hánykodó Európa kritikus viszonyai közepette, — szükség esetében merészebb elhatározásokra is képesek és híva tót tak.

— Ezek közt akarom én látni Excellentiádat, mint genialis, eredeti, teremtő és bátor embert, s mint olyan arithmetikust és financiert, a ki hat millió plust mutatott ki ott, a hol 15 millió deficit volt, mert bebizonyította a világnak, hogy ha Magyarország financzministerének hitel, avagy pénz

kell: — akkor Magyarország olyan ország és Kanaán még ma is, a hol még a minus se minus, hanem plus.

Mit nem adott volna egy ilyen ötletért, egy ilyen gondolatért Kerkapolyi. S mit nem adna ma egy ilyen emberért szegény Ghyczy Kálmán, a ki mint Marius Karthágó romjain siránkozik, haját tépve s mondagatja a Hiszekegyet, keseregvén ott fenn Budán. — a kiürült kincses ládán.

Meg vagyok győződve, hogy Kerkápolyi odaadta volna a két nyulutczai ..külső és belső“ három emeletes házát, Ghyczy pedig rögtön odaadná a — cassa kulcsát.

Voltaképen most értem csak oda. a honnan kiindultam, s láthatja Excellentiád is. hogy tulajdonképen miért is intéztem én e leveleket épen Excellentiádhoz.

Mondja meg Excellentiád. hogy most is épen nem az-e a legfőbb bajunk — nem csak az államnak — de nekünk fiainak is. hogy nem tudunk a minusból plust csinálni?

Ma már alkalmasint Ghyczy is szívesen követné Excellentiád példáját (persze föltéve, ha tudná), ha lett volna annak idejében annyi eszünk, hogy nem dictioztunk és nem firkáltunk volna többet, mint a mennyi épen szükséges volt arra, hogy észrevegyük és tudjuk: miként tovább nyújtózkodtunk egy kissé, mint a meddig a takaró ér.

Excellentiád mint financzminister okosabb volt, mert ha volt is egy kis baj, — gondolá magában, majd segítünk rajta — s maga legalább nem dicsekedett vele s nem kiáltott tüzet; sőt midőn már verték a harangokat félre s ugyancsak kiabálták: hogy ég a ház és milyen tűz van: Excellentiád kiállott a küszöbre s azt mondta, hogy: — ég a menykőt! — hallgassatok, hiszen csak a kémény füstöl — s úgy vágott egy nagy könyvet a fejűkhez, hogy a ki legjobban kiabált is, majd elhitte, miként nem volt egyéb az egész egy kis kéménytüznél.

És a midőn elszabadult köztünk a gyanúsítás ördöge s engesztelhetetlen gyűlölettel szórta megmérgezett nyilait s öltögeté tajtékos nyelvét a sáfár ellen: Excellentiád öntudatának és büszkeségének érzetében állt, mint szikla ingathatlan s szótalanul mint a néma, ki nem tudta róla szól-e, neki szól-e ilyen beszéd?

Persze csodálkozott, bámult a világ, mint lehetett, hogy Lónyay egy szóval sem menté magát?!

Jutott-e eszébe valakinek, hogy ezt Magyarország miniserelnöke. s egy ember, a kinek térdei kora ifjúságtól az ősz hajszálakig családja, hazája, a vallás és az emberiség érdekeinek szolgálatában már-már roskadoznak, a korona, az ország s önmegalázása nélkül nem tehette.

Nem; s ha rothad is valami nálunk, ha fülig vagyunk is a bajban: legyen legalább az eszünk helyén.

Míg ez helyén lesz, bár mi sors nehezedjék a nemzetre rá: lehet reménye a kibontakozáshoz; de ha ennek a kerekei is megbomlanak:—veszve vagyunk menthetlenül.

Nekem nem az a kifogásom van Excellentiád ellen, a mi másoknak, hogy t. i. sokat szerzett, hanem az, hogy ha — a mint ezt a földhitelintézet leginkább tanúsítja — tudott szerezni annak (a mi hazafias cselekvénye) és. talán valamint magának is (a mi mint másnak, úgy Excellentiádnak is természetes joga és kötelessége is volt) . miért nem szerzett többet, mint azt a 12 milliót (a mit mint financzminister hátrahagyott) az országnak. -— és bánom is én — magának is!

Botor ember az. a ki azért haragszik, hogy ha egy financzminister volt és van is valamije, mert ha baj volna ez, úgy bizonyára még sokkal nagyobb baj az: ha valamelyiknek semmie sincs.

Mert, biztosíthatom Excellentiádat, hogy ha valaki engemet tenne financzministerré: én akkor se szereznék magamnak talán egy Lóny ay-piczulát se; de arról is biztosíthatom ám. hogy nem szereznék az országnak sem.

A tanúság pedig, a mi ebből, akármiként okoskodjunk is — észszerüleg levonandó, az: hogy financzministernek olyan ember való, a ki akár magán, akár másképp de megmutatta. hogy tud szerezni.

Hogy ezt Excellentiád nem csak megmutatta: de be is bizonyította, ott van a földhitelintézet, ott a Pannónia és még számos virágzó társaságok.

Ha. mint financzministernek, akkor, midőn az ország csak 15—20 év múlva gyümölcsöző, és annyi beruházásokat tett, ha doxok és entrepok s jól fizetendő tanárokkal és tanítókkal ellátandó iskolák helyett sugárutat és körutat egy-két

úri lovagnak, — továbbá Budapesten kettős hasznot hozandott, u. m. a magyarosodást és míveltséget egyképen terjesztő, olcsó s egyelőre nem páholyos, hanem egyszerű s kormányi pártfogás, de felügyelet alá is helyezendő s minden városrészben alkalmas helyen építendő népszínházak helyett garantirozott vasutakat, az üres zsákoknak, s családi állomásokat és indóházakat a nagy férfiaknak, s végre a Károly-kaszárnya átalakítása, az újépület lerombolása (de ezeket talán nem is kell bántani, mert kiegyeztünk ugyan, de azért hátha még is lehet rájuk szükség s addig is jó, ha állanak az alkotmány memento mori-aként) s hány még hasonló és előbbre való dolgok helyett mindent épit, csak azt nem, a mire igazán szükség volna, ha mondom, mint financzministernek ily viszonyok közt nem volt ennyi és annyi szerencséje. mint a mennyire esze, tehetsége, gyakorlati képessége s hazaszeretete méltán jogot s a sikerre több igényt tarthat: annak — őszintén és vigasztalására legyen mondva Excellentiádnak — nem is a kormány és az országgyűlés volt egészen az oka. hanem — hogy igaztalan ne legyek — oroszlán része volt abban a Bachkorszaknak. a provisoriumnak és annak a sok rósz termésnek is. a melyeknek nyűge alatt, a megszokott vármegyei és mindenféle hivatalokat nem viselvén, a letűnt dicsőség felett keseregve s tétlenül, csak a jobb jövőbe reménykedve, úgy eladósodott a birtokos és nem birtokos középosztály, úgy elszegényedett az iparos és kereskedő s annyit nélkülözött a föld munkás népe, hogy felvirradván az 1867-ik év reggelére: kenyér után nézett az. egész világ, s több lett egyszerre az aquisitor mint a mennyi kívánatos és szükséges volt; s kedvezvén a viszonyok s az időjárás (mert sokszor az az igen nagy igyekezet se jó) oly mérveket öltött a társadalom minden rétegében az aquisitori szellem, miként kevésbe múlt, hogy az országot is el nem aquirálták.

Nem az volt tehát Excellentiádnak. mint ministernek és ministerelnöknek is a szerencsétlensége, hogy maga aquisitor volt — mert ország-világ tudja, hogy az már vagy 20 év óta — hanem az, hogy úgy a ministeri várótermekben mint a képviselőházban, úgy a szabadon tenyésző takarékpénztárakban mint a nemes börzén, szóval vetéseken, erdőn, mezőn, legelőn és mindenütt nagyon is fölösleges számmal

volt az olyan aquisitor, a ki annak előtte vagy mint teljességgel nem aquisitor, vagy mint ilyen nem ugyan, de e néven volt ismeretes a világ előtt.

És miután nem az a jóbarát, a ki mindenre mosolyog és hízelkedik, s nem az a hazaii, a ki a hibákat és tévedéseket simítja és legyezgeti, hanem az. a ki leplezetlenül, de jóakaratulag tárja elénk az igazságot: engedje meg Excellentiád. hogy én, a ki azon meggyőződésben vagyok, hogy Excellentiádat Magyarországon ma és ez idő szerint még. az ország· hátránya nélkül egy kormány sem nélkülözheti, nem tartózkodom kimondani egyúttal azt sem, hogy a világ szemét m amár semmiféle kendővel sem lehet bekötözni, s követett el ugyan hibákat Excellentiád is (mert hiszen hol van az az ember, a ki nem követett el), de a mi arra, hogy újólag a vörös bársonyszéken lássuk, politikailag útjában áll: nem magában a pártvezérben, hanem inkább seregében van a hiba (sok közte a simplex fráter, a tehenész és az aquisitor).

A másik és még nagyobb hiba pedig, a mi úgy a kibékülő nemzet óhajának mint talán Excellentiád saját hazafias czéljának elérésében is akadály lehet és útjában állhat (a mi különben most még ugyancsak in fieri van, de a miről én, nem rósz szemem lévén, azt hiszem, hogy már is látom) az, maga az ut, voltaképen az irány, melyet — ha ugyan a távolból a szemem és a zászló nem csal .— legújabban ez a sereg venni látszik.

Abban, hogy a király míg él, esküjét megtartja és alkotmányosan fog kormányozni, nem lehet és nincs kétségem.

Tekintettel pedig a politikai láthatárra s a kormányra, mely alakulandó lesz, szerintem csupán három lehetséges. Úgy mint:

1. A létező közjogi alapon vagy egy nem coalitionalis, vagy

2. egy coalitionalis ministerium. mindkettő az újvilágból. és egy harmadik, vagy is

3. egy Sennyeyféle ministerium — az ó-világból.

Az. hogy e nemzet 1848-ban azért tekintett volna be az újvilágba, hogy mint valami Bolond Istók, vagy a medve Pálnap előtt megfordulván barlangjában. 1874-ben önmagától visszatérjen az ó-világba, ez. azt gondolom, hogy lehetetlen.

Visszavinni akarni pedig· (szemben a kor irányával) egy országot: koczkáztató kísérlet és merény lenne.

Éhez tehát egy Lónyay Menyhért (a mely névnek oly szép múlt áll háta megett) és a kinek most, úgy is mint gróf Lónyaynak, tehát egy új család alkotójának, előkelő hazafinak kell, hogy előtte még egyszer egy jövő nyíljon s maga után lehellettel sem illetett kristálytiszta történeti nevet hagyjon, ehhez mondom, egy Lónyay nem járulhat még csak egy gondolattal sem.

A mi pedig a másik két lehetőséget illeti, azok közül akár az egyik, akár a másik alakul meg és él. (hogy mint ilyen az új o rs z ág g yü l és ig kormányozzon): mindegyiknek lesz annyi esze, de szüksége is rá: hogy Lónyayt a cabinetbe. netaláni vonakodása daczára is, bevonandja.

Kettő között lévén választása, mégis — meg vagyok győződve. — hogy Excellentiád inkább szeretne egy tisztán volt Deákpárti. mint egy balközépi és Deákpárti. tehát coalitionalis ministeriumot.

Igen. — de erre én azt mondom, hogy akár a Balközép akár a Deákpárt csak névben él immár. — Mert, szerintem legalább. Magyarországon ma, csak egy élő párt van, s ez az igazi baloldali, vagy is a most úgynevezett s a bérmáló atya által most megbérmált függetlenségi párt. A másik kettő csak lóg már mint a Mahomed koporsója a levegőben. Ha valaha, itt igazán beteljesült a példaszó: Inter duos litigantes ...

l'udom, hogy Excellentiád nem hiszi, hanem azért én mégis azt mondom, hogy ez így és nem másként van.

A Balközépnek. — mely Ghyczy sebeitől különben is vérzett, a halálos döfést most adta meg Kossuth; a Deák pártnak pedig önmaga a párt s maga Deák akkor, midőn azt mondotta neki: — légy józan, mert nem vagy! — S meg vagyon Írva: — hogy az ur nevét hiába fel ne v e g y e d!

Úgy a Balközép, mint a Deákpárt tehát már az enyészeté. Mielőtt azonban átvenné a történelem, hogy Ítéletet mondjon úgy az egyik mint a másik felett: vessünk rájok egy futó pillantást még.

Mit akart Deák? Egyezséget, — s aztán tágítani az egyezség alapjait s boldogítani a hazát.

Alit akart Tisza? Szintén egyezséget. — de jobban tágítva az egyezség alapjait s boldogítani a hont.

S mikép akarta ezt a nemzet? Úgy, a miként Deák.

E fölött tehát nem volt további okoskodásnak helye.

Ámde, mit akartak aztán Fáik, Jókai és Csernátony? Ugyanazt, a mit Deák és Tisza együtt.

Hanem, gondolá magában az a gonosz Csernátony .... szemmel tartom, azt akarja-e Andrássy is? S fogja-e hát és miként tágítani az alapokat?

Az alapelvekben, a lényegben és a czélban tehát Deák és Tisza, valamint pártjaik is egyek voltak.

Ali volt tehát a baj?

Az. hogy az a zwickeres Csernátony észrevette, miként Andrássy gróf nem az egyezségi a 1 apok at. hanem csak az utczákat tágította.

Erre aztán Ghyczy is azt mondta: hogy nem így volt az alku! s most már lássuk, ki erősebb?

Voltak az akkori ministerium tagjai közt, a kik Andrássy - hoz. de volt kettő olyan is, a ki szorosan az alkuhoz ragaszkodott. Sőt nyílt titok volt az egyikről, hogy nem akarván tágítani a nemzetközi érintkezés elveitől, csak O Felsége a magyar király fölhívásának a viszonyok és kötelességszeru hazafias kényszernek hódolt akkor, a midőn rászánta magát, hogy az igazságügyi- és így Magyarországon a legkényesebb tárczát elvállalja.

Ilyen kormánynyal szemközt indult meg a baloldal küzdelme a providentiális gróf által vezetett s akkor erős Deák párt ellenében.

Hogy e küzdelem igen gyakran elhagyta a rendes medert. tajtékozó hullámokat s habokat vert s végre a tusa csaknem egész a bírókig ment: annak oka, szerintem, azon minden parlamentaris szokás ellenére egyedül nálunk eltűrt s megengedett kiváltságban keresendő, hogy itt sem az egyes ministereknek saját ressortjaikban külön — de összevéve a ministereknek in solidum sem, nyílt programmjuk nem volt.

Nem természetes következése volt-e ennek aztán az a sok gyanúsítás, félreértés, az a sok lárma és tájékozatlanság, mely soha sem tudta, hogy ezzel vagy azzal a ministerrel. de sőt magával a ministeriummal is mikor, hogyan és hányadán áll?

Nem is mindennapi jelenség az a parliamentek életében, hogy 7 év óta egymást váltsák föl a ministerek és ministeriumok, anélkül, hogy közülök akármelyiknek programmot adni, vagy a parliamentnek azt tőlük követelni csak eszébe is jutott volna.

Egy olyan szerény ministere találkozott csak Magyarországnak, a ki természetesnek, szükségesnek, a Parlamentarismus követelményének, sőt elengedhetlen föltételének, de egy országgal és királylyal szemben, a honnan osztatlan bizalom tiszteié meg: illedelmes dolognak is tartotta, hogy arra a tárczára, a melyet elvállalt, legyen bevallott program mj a és követendő rendszere is.

Igaz, hogy meg is itatták vele a levét, de hát miért is volt olyan dőre, hogy egyedül neki legyen programmja és rendszere ott. a hol programmja és rendszere senkinek nincs. Lám a bírák kinevezését is csak mint a rendszer keretébe szükségeset szorgalmazta s nem majd megfeszitik-e egynémelyek ma is érte?

Ugyanezen minister, vagyis — hogy neve legyen — Horváth Boldizsár volt, a ki egyfelől a kabinetben Andrássy, másfelől a parlamentben a baloldal politikája ellen, melyhez pedig tán ő állott legközelebb, nyílt sisakkal síkra szállott?

Mint korát megértő, de azon messze túl is haladt, s nem csupán a jelent, de a jövendőt is felölelni képes szellem, nálunk majdnem egyedüli teremtő erő és rendszeres agy, tisztában önmagával, a nemzet geniusával. ennek jövőjével és életföltételeivel. — küzdött szemközt a rövidlátók seregével mindaddig, míg a valódi liberálismus, a szív és ész minden hazafias fegyvere — s csak nem önmaga is — törötten maradt a csatatéren.

Tudja mindenki, hogy az ellenzék először minden áron megbontani, aztán pedig megbuktatni akarván az első kormányt, természetes, hogy minden ágyú Ilorváthnak volt szegezve első sorban.

De ezek a golyók nem ártottak neki.

Hanem voltak aztán veszedelmesebb golyók, melyeket a kabinetből (a hol ő és Gorove volt az ellenzék), a Deákkörből (a hol. ha nem azt akarta, a mit Andrássy vagy Kerkapolyi: azt mondták rá, hogy a visszavonás mag-

vait akarja-e elhinteni?) s különösen, a melyeket a nemzeti Casinóból (a telepítvényesek kérdésében stb.). onnan a hatvani utczából (a honnan, az igazat megvallva, voltaképen az ország· kormányoztatik) szakadatlan lőttek rája.

Ha ilyen körülmények közt aztán megesett, hogy egyben másban engedett: a mi persze roszul ütött ki: akkor neki estek a világ előtt, hogy: mért engedett — ő a gyenge! A miben meg nem engedett: és az rendesen jól ütött ki: akkor aztán ugyancsak hangzott fel a falak között: Édes Bódi! kedves Bódi! Lám. mégis csak okos ember ez a Bódi! Persze az ilyen dicséret és dicsőség aztán a világ előtt Andrássyé; a „gyenge ember[11] pedig szintén a világ előtt rendesen 1 lorváthé volt.

Nem természetes-e, hogy végre megunva saját pártjának és collegáinak is ezt a sajátszerü jóakaratát, nehogy ellenzéseivel a „pártviszály magvait“ továbbra is hintegesse s nehogy Andrássy és pártja hazaboldogitásának valamiképen útjában álljon: „a gyenge ember“ visszavonult, — az „erősek“ pedig ott maradtak.

Most értem oda. a hol el kell mondania a mea culpát az opposritiónak is.

Segur azt mondja: csak a hallgatásban van igazi nagyság.

Ha ez igaz: úgy alig van nagyobb két ember Magyarországon, mint Horváth Boldizsár és (rorove István.

Akármiként ütötték, akármiként verték: hallgattak mint a bűnösök, s tették, mintha ők volnának a bűnösök s nem épen azok, a kik olyan szorgalmasan ütötték és verték őket.

Mert, hogy igazságosak legyünk, kérdjük: voltaképen ki és mi volt az oka annak, miszerint azt se mondhatták el az országnak, hogy tulajdonképen, miért is léptek hát ki az Andrássy-kabinetből? — Valami bizonyosan nem tetszhetett nekik; de hogy mi? azt máig sem tudja senki.

Más parlamentaris országokban, ha egyébként nem, meghallhatja a nemzet az efféle dolgokat az oppositio padjairól. s legalább tudja, hányadán áll azokkal, a kik a kabinetben ott maradtak.

Vájjon miért nem hallhatta meg a nemzet itt nálunk ugyanonnan?

Ki és mi tette lehetetlenné, hogy mint más parlamentáris országokban szokás, ezek itt nem ülhettek az oppositio padjaira?

Erre feleljen az a merev ragaszkodás a közjogi alap negatiójához. mely egyedül üdvözítő vallásával a parlamentaris kormányzatot s a parlamentarismust jutatta oda, a hova jutott s a hol nagyideje lesz a legkomolyabban meggondolni, hogy mehet-e ez tovább is így?

Nagy baj, hogy olyan korán hunyta be szemeit Szalay László, mert az a szelíd ember bizonyára ránczba szedett homlokkal kérdezett volna meg egynémely urakat arra nézve, hogy önmagukat szeretik-e jobban vagy hazájukat?

Eötvös halálával megbénulván, Horváth és Gorove visszalépésével pedig odahagyván úgy a kabinetet mint a pártot is az éltető haladási és alkotmányos szellem: a baloldal mindig jobban-jobban nyomult elő, elannyira, hogy maga az „öreg u r“ ütötte meg a nagy dobot a józanodásra és ébredésre!

A Deákpárt édes álmaiból ekként saját vezére által fölria.sztva. tájékozatlan zavarában egy ideig a szemeit törülgeté, míg nem vezérének közbejött betegsége folytán, a helyett, hogy kijózanodott volna: annyira megzavarodott, hogy ellenfelét hívta segitségül.

Hiszen — gondolá magában Tisza — ha belevittétek a szekeret a sárba (a mihez ugyan magam is segítettem), hát csak húzzátok is magatok ki! S midőn hívták, azt mondta hogy: „majd ha fagy, — hó lesz nagy!“

Igaz, hogy nem valami vigasztaló és lélekemelő látvány, midőn egy párt, mely 7 hosszú éven át egyedül üdvözítő pártnak, s az ország kormányára is egyedül hivatottnak hirdeti és hiszi magát, elvégre odajut, hogy szégyen ide, szégyen oda. az ellenfélhez megy segélyért könyörögni; hanem ha már egyszer így kellett is történnie: minden ember azt várta és természetesnek is csak azt találta volna, hogy most már azon embereit fogja a Deákpárt előtérbe állítani, a kik jóval előbb épen azért léptek a kormányzástól vissza, mert nem akartak egy hajóban evezni azokkal, a kik siketek valának akkor, midőn Horváth: az a „gyenge kis minister“, a ki idejekorán észrevette, hogy a hajó rósz irányt

vett, már 18ő8-ban sürgette azt, a mire nézve kísérletet tenni gróf Andrássy csak 1874-ben, tehát akkor látta csak szükségesnek, a mikor a hajó már egészen a zátonyon és kilyukadt volt.

A mi azonban természetes és következetes dolog lett volna: ez a várakozás nem teljesült; hanem mikor Bittó alatt nem akart kötélnek állni Tisza, s a vaczkorba nem akart harapni Ghyczy, maga a király magasztosan alkotmányos beavatkozása mentette ki a parlamentáris must, mit a párt meggondolatlansága már csaknem koczkára tett.

Azonban józanság volt-e tőlünk, s józanság-e még ma is várni, hogy ugyanazon legénység fogja kikormányozni vagy kihúzni az örvényből a hajót, a mely azt bele vitte?

S nincs e igaza Sa1ustiusnak, midőn (ezelőtt több mint két ezer évvel) azt mondja: „bár ki légyen a consul, mindig csak ugyanazok a pártosok uralkodnak, adnak, vesznek kényök kedvök szerint!?[11]

S nem olyan botránynyal ment-e az a coalitionális kísérlet is végbe, a milyen szintén kevés fordult elő a parlamentek életében? Szabad-e alkotmányos s különösen egy olyan alkotmányos országban, mint a mienk, annyira megfelejtkezni magáról egy pártnak, hogy a koronától várja a kisegítést? —

Szerintem, sem a Deákpárt, mint ilyen kormánypárt. sem a Balközép, mint ilyen ellenzék a hazának üdvére nem valának.

Baj-e, hát ha e pártok ma már csak n é v ben élnek?

Én azt mondom, hogy nem. s nem is siratom egyiket sem.

A mi bennök jó volt, abban a jóban találkozni fognak leikeik az égben, vagyis egy új és jobb életben: a jövendőben a hol kell, hogy ne legyen más, mint csak: *liberális* és *conservativ •párt!* — —

Ezek szerint, miután a szélső bal anticipálván a jövőt, jóelőre kikeresztelkedett, megnevezte nemcsak, de m e g is bérmáltatta magát, hogy új névvel és új erővel száguldjön a választási csatatérre. — mit gondol Excellentiád: nem volna-e tanácsos még ez ülésszak alatt úgy a Deák-

pártnak, mint a Balközépnek is számot vetni önmagával, a halállal és a jövendő élettel is?

Én azt hiszem, hogy igen. Mert úgy gondolom, hogy élni, habár nem e néven, mindegyik part akar továbbra is, A hazának pedig élnie kell tovább a pártoknál is. Az. hogy melyik párt embereivel akarja e beteg ország magát sebeiből gyógyittatni: választásaiban nyilvánulandó akarata fogja megmutatni.

Bizonyos eddigelé csak annyi, hogy sem az egyik, sem a másik párt eljárása nem volt olyan, hogy akár az egyikre, akár a másikra a nemzet továbbra is kizárólag és teljes bizalommal támaszkodjék. — S mint az a beteg, a kit házi orvosa régen már és roszul gyógyít: csak egygyel van tisztában, azzal t. i. hogy maga se tudja, mihez fogjon, kihez forduljon? — házi orvosánál maradjon-e továbbra is? — vagy mást hivasson? — és ha hivat, ugyan kit is hivasson hát? — Mert ha consiliumot hivat össze, attól tart, hogy az alopatha. a homeopatháv al. mindakettő pedig a hydropathával fog hajba kapni? . . . Hiszi-e az országgyűlési Deákpárt, hogy ha e névvel és ezzel a kormánynyal megy neki az új választásoknak: számára az uralkodó többség és a közjogi alap jövőre is biztosítva leend?

S hiszi-e a Balközép, hogy egy lejárt ugyan, de a mellett mégis eléggé nagy és szintoly intelligens mint vagyonos párt, mint a milyen a Deákpárt, kezéből a hatalmat, elkövetett hibái daczára, egykönnyedén kiereszti? — és a gyeplőt az ő kezébe adandja át?

Ha nem hiszi, a mint hogy nem is hiheti: mi a teendője mindegyiknek?

A Deákpártnak, ha nemcsak magát tönkre téve, de *a* közjogi alapot is megingatva látni nem akarja, csak elveivel, de nem egyszersmind (Ghyczy kivételével) jelenben szereplő kormányembereivel is, — a balközépnek pedig, ha magának jövőt akar, embereivel ugyan, csakhogy részben már a kormányon, s (Ám hogyan!) elveinek fentartásával bár, de Kossuth és oppositionális táborának mindig nemes példájára, a helyzet és viszonyok által követelt hazafiul önmegadással kell lépniök a választó nemzet elé.

Az új országgyűlés e szerint, az egészséges parliamenti kormányzathoz okvetlenül megkívántató természetes pártái-

lások közt, vagy liberális (a mi óhajtandó és valószínű) vagy conservativ többséggel (a mi szintén lehetséges) s így ministeriummal is ilyennel fog bírni.

Addig is azonban, miután a Bittó-cabinet (Ghyczy kivételével) alig arrogálhatja magának, hogy akadjon olyan együgyű ember, a ki érette valami nagy extasisba jöjjön, — addig is tehát:

arra nézve, hogy a választók a jelen tájékozatlanság közepette, a helyzet, ennek szükségei és követelményei, valamint a jövö emberei iránt, magukat csak némileg is tájékozhassák, továbbá:

arra nézve, nehogy a jelen köznyomor és általános elkedvetlenedés napjaiban megindulandó választási mozgalom, szemben a választási új törvénynyel és szokatlan korlátival — vagy a közöny sárga képe, vagy fékevesztett chaos legyen:

kell ma és nem holnap, tehát legalább ez ülésszak alatt még, Magyarországnak egy olyan nemzeti, democrata tehetségekben gazdag, elveiben szilárd s eljárásában szintoly eszélyes mint erélyes kormány, mely a nemzetet csüggetegségéböl fölrázva, geniusának és önbizalmának visszaadva, rendkívüli erőfeszítéseinek sikere iránt neki ingathatlan meggyőződést, — Európának pedig (az elődei által készített szegénységi bizonyítványt szétrepesztvén) a magyar nemzet jövője és életképessége iránt kellő garantiát nyújtani képes is, akar is és tud is.

Szerintem, csak is egy ilyen elhatározás s egyedül ilyen eljárás lenne képes a hánykodó tengert természetes medrébe visszaszorítani, — a nemzet életrevalóságának kifejezést s a közös törekvésnek a közös czélra: t. i. a haza fölvirágoztatására legyőzhetlen erőt adni.

Nem az a kérdés ma, hogy a ministerium melyik pártból legyen, hanem az: hogy az ország s a Parlamentarismus megmentessék.

Ki tehát a hat vágással:

El a kuruzslókkal!!! ----------